

Брик, Т.

Боротьба
Гехів за
Волю

ЛННБ України ім. В. Стефаник

01384817W

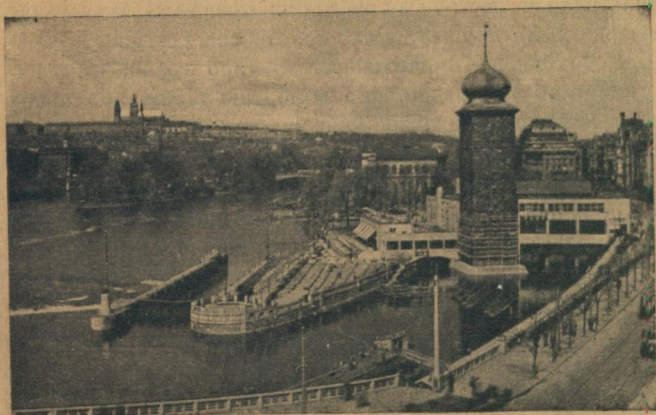
25
ч.

ВИДАННЯ

839

(4-5)

ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

ІВАН БРИК

БОРОТЬБА ЧЕХІВ ЗА ВОЛЮ

КНИГОЗБІРНЯ
„СТУДІОН“
у Львові

РІК 1937

Книжечка 4-5

КВІТЕНЬ

ТРАВЕНЬ

Передплачуйте видання „Просвіти“.

I. МІСЯЧНІ КНИЖЕЧКИ.

З 1937. р. Товариство „Просвіта“ ввійшло в четвертий рік видавання відновлених місячних видань.

У 1934. р. були це, здебільша, оповідання з давнього й не давнього нашого минулого, крім того, три книжечки були присвячені життю й діяльності велетнів нашого національного відродження (Тарас Шевченко, Маркіян Шашкевич, Юрій Федькович); у тому році появилoся 11 книжечок (1 подвійна).

В 1935. р. вийшло 12 книжечок (одної, грудневої, наші передплатники не дістали, — не з вини товариства), зміст їх: життя й діяльність М. Грушевського, коротенька географія українських земель у Польщі, природознавство (про галапаси), наш національний герб та прапор, про майбутню війну, про працю людського духа, про значіння книжки, про Абіссинію, два історичні оповідання.

У 1936. р. „Просвіта“ видала 8 місячних книжечок, із них 4 — подвійні (отже 12 чисел). Із книжечок, виданих у 1936. р., греба відмітити передусім чотири частини „Історії України“ Оме-ляна Терлецького, а далі: інсценізації вибраних творів Тараса Шевченка (розхоплені), про життя й діяльність Івана Франка, про Грузію та звідомлення з діяльності „Просвіти“ за 1933—1935.

У 1937. році появилися:

- 832 (1) **Юра Шкрумеляк**, „ПРОСВІТА“ СИЛИ НАШОЇ ОСНОВА, з 16 образками (за січень), ст. 48, ц. 20 гр.
834 (2) **В. Ковальчук**, „РУСАЛКА“, сценічні картини, з приводу 100-ліття появи „Русалки Дністрової“ (1837—1937), з 7 образками і 2 нотами пісень (за лютий), ст. 48, ц. 50 гр.
835 (3) **Едвард Жарський**, „ЗОЛОТО З ГЛИНИ“, із деяких тайн хемії, з 9 образками (за березень), ст. 48, ц. 50 гр.
839 (4—5) **Іван Брик**, „БОРОТЬБА ЧЕХІВ ЗА ВОЛЮ“, з 1 мапою та 23 образками (за квітень-травень), ст. 96.
840 (6) **Володислав Ковальчук**, „ІНСЦЕНІЗАЦІЇ ВИБРАНИХ ТВО-РІВ ІВАНА ФРАНКА“ (за червень), ст. 48 (друкується).

II. ПОПУЛЯРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

квартильні книжки, заходом фонду „Учітєся, брати мої“.

В 1937. р.:

- 22 (1-2) **Т. Шевченко**, ПОЕЗІЇ, т. I. (1837—1842).

Див. 3 ст. окладинки.

06,10

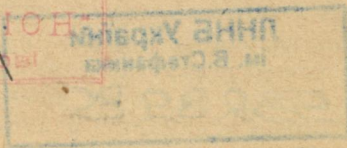
ІВАН БРИК

БОРОТЬБА ЧЕХІВ ЗА ВОЛЮ

з 1 мапкою та 23 образками

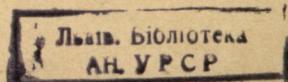

822
за змістом

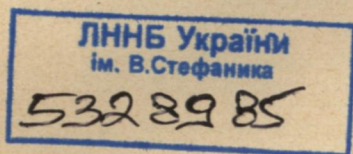
Львів, 1937

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

3

ВІДДАВАННЯ

З друкарні Видавничої Спідки „Діло“, Львів, Ринок ч. 10.

Даємо в руки наших читачів другу книжечку про визвольні змагання деяких народів, що їх доля була подібна до нашої та що у своїй боротьбі за визволення йшли подібними шляхами. Цим разом ми вибрали історію визвольних змагань чеського народу. Не тільки тому, що народ цей близький до нас мовою, що він з нами споріднений, бо ж це народ славянський, а й тому, що цей народ у своїй довголітній боротьбі за своє існування дав так багато прикладів любови до всього свого, такої впертості й непохитності, що й варто пізнати й його минуле, й його теперішнє, щоб із того всього дещого НАВЧИТИСЯ. Чехи народ невеликий, де їм щодо числа з нами рівнятися! Їх усіх набереться до шість мільонів, а з близькими мовою і кровю з ними словаками буде до 9 мільонів. І що ж? Такий невеликий народ цілі віки опирався німцям, не понімецьчився, витерпів страшні бурі, гніт, переслідування, втратив свою державність, свою верховку, свою шляхту, що, як колись наша, поперекидалася на ворожий бік — а проте, закусивши зуби, серед мазольної праці, організацією, плекаючи у своєму серці непогасну любов до гарного минулого свого краю та до всього, що чеське, як прийшла догідна пора, відискав свою державу й живе тепер паном на своїй землі... Правда, мали чехи добрих учителів, але ж нераз і вчителі не допоможуть, як у кого нема доброї волі та охоти працювати над собою.

Для нас, українців, ще й тому важна річ знати долю-недолу братнього чеського народу, бо ж у межах сучасної чеськословацької держави нашлося поверх пів мільона українців. Живуть вони в автономній країні (на жаль, досі автономії не переведено!), що зветься „Підкарпатська Русь“, і в північно-східній частині Словаччини. Був час, коли в нас думали, що народ цей для нас пропащий: інтелігенція помадяричилась, нарід мадяри тримали в темноті, жив він дуже тяжко, з нужди та біди ба-

гато наших тамошніх людей кидало рідний край і емігрувало. Хто тільки трохи підучився, переходив, нераз під примусом, до мадярів. В Європі мало і знали, що живуть там наші люди...

А ось коли ця країна, після світової війни та невдалих спроб злучитися з Україною, добровільно злучилася з Чехословакією, боля її відразу покращала. Ціла країна покрилася сіткою шкіл, почала працювати „Прогейта“, розбудилася інтелігенція, наростає нове покоління. Правда, чехи, що все були дуже схильні до Москви, роблять багато помилок, підпирають москвофілів, які колись вислугувалися мадярам (і досі в серці вони прихильники мадярів, не люблять народньої мови) — але ж жива сила, що дрімала досі в нашому народі, переборе всі ці недомагання. Вже тепер, по 20 роках, не пізнав би ніхто наших земляків, що так довго, майже 800 років, гнулися під мадярським ярмом...

До того всього треба додати, що чехи й досі вдержують єдиний досі український університет, що до недавня утримували ще дві високі українські школи: Українську Господарську Академію в Подєбрадах і Український Високий Педагогічний Інститут, що з тих шкіл повиходило дуже багато фахових інженерів і вчителів середніх шкіл, що вони й досі удержують українську гімназію під Прагою для дітей українських емігрантів.

Книжечка Ів. Брика про це не розповідає, бо про це треба б окрему книжечку писати, й ми колись дамо таку книжечку нашим читачам. Але ж дуже докладно, в оповідній формі, доступними словами, наглядно розповідає про всю долю-недолю чеського народу, як він мав свою державу, як її втратив, як боровся за свої права, як працював, щоб відзискати втрачене. А написана книжечка так, що читач легко може порівняти становище нашого народу з чеським, головню в минулому, й поробити собі відповідні висновки.

Думаємо, що вона зробить велику прислугу нашим читальням і їх самоосвітнім гурткам. У книжечці знайдете багато образків, а на кінці пояснення всього того, що могло б видатися незрозумілим.

У ПОЇЗДІ.

Весна 1922. року. Сонце світить. Дерева зеленіють. Усміхається відроджена природа. І людям весело.

Поспішний поїзд мчить на захід. В переділі третьої класи кілька подорожніх. Між ними — український юнак. Їде до Праги. Вчитися в високій школі. Може і в українському університеті, що його недавно перенесли з Відня.

Студент задуманий. Дивиться в вікно, й очей від картин чарівної природи відірвати не може. Далеко залишив за собою рідну Галичину. Їде він уперше з рідного краю. Все його цікавить. Уже за ним — Закарпаття, Словаччина, Шлезьк, перед ним — моравські рівнини. Очі у студента стомлені. Виходить на коридор. За ним виходить якийсь сусід, панок. Старший уже. Поважний. Увесь час читав книжку й тільки час-до-часу, мов нехотя, зиркав у вікно. В коридорі стоїть при вікні якийсь молодий джигун. Курить цигаро.

— Пане, тут курити не вільно, — почулися гострі слова сусіда.

— Нічого не шкодить, це ж не переділ, а коридор, — впала насмішлива відповідь.

— І в коридорі не вільно. Шануйте приписи нашої держави, чеської держави. Ви ж чех, не якийсь чужинець.

Студент вернувся до переділу. За хвилину сів проти нього схвилюваний сусід. Студент відчув до нього велику пошану.

— Ваша заввага мені дуже подобалася, — відізвався він до сусіда по українськи. — Вибачте мені, що говорю своєю мовою, по-українськи. Я добре розумію по-чеськи, легко читаю, але говорити важко...

— Нічого, — відповів сусід. — Говоріть по своєму. Ваша мова до нашої близька. До того ж я бував у ваших краях. А побудете в нас, навчитесь. Ви певне — до нас учитися...

— Так.

— Ваших тепер у нас багато вчиться. І добре вчаться. А за ваші слова я вам дякую. Що ж — познайомимось! Я — професор гімназії з Праги, Прокоп Скршіванек.

Студент назвав своє прізвище.

— У нас — говорив студент, — на такі речі, як ось на заборону курити мало хто звертає увагу. Хибіа кондуктор, урядово.

— І ми собі колись із австрійських приписів не багато робили. Але свої треба шанувати. В часах неволі ми корилися моральним наказам наших чеських організацій. А тепер, як же можна спокійно дивитися на таку рабську людину, що не шанує чеського наказу тому, бо не бачить австрійського п'ястука. Сорому нам завдає, ще й до того перед чужинцем, хоч і братом-слав'янином.

— Може, він так і не думав... Автім скрізь бувають такі люди...

— Це правда, але мене це болить, мене це хвилює. Ви, пане, може й не знаєте, кільки жертв, кільки важкої праці коштувало нас те, що маємо тепер свою державу.

— Ні, дещо чув...

— Держава, бачите, наша невелика. Має 140.408 км², 1000 км. завдовжки, найбільша її ширина — 300 км., найменша — 50 км. Живе в ній понад 13½ мільона людей. Чехів і словаків понад 8½ мільонів, німців — 3 мі-

ліони, ваших земляків, українців, коло $1\frac{1}{2}$ мільйона, до мільйона—мадярів, а решта припадає на інші народности. Нова чехословацька держава повстала на руїнах габсбурзької монархії, її границі визначили та затвердили по світовій війні. У склад її ввійшли наші так звані історичні країни: Чехія, Моравія та Шлезьк, — це були частини давнього чеського королівства, і крім того — Словаччина та й Закарпаття (з вашого погляду), що перед війною належали до Угорщини. Закарпаття, ми його зємо „Підкарпатська Русь” — сполучилося з Ч. С. Р., як автономна країна.

— Я знаю, це сталося на основі умови в Ст. Жермен¹), із 10. вересня, 1919. р.

— Густота населення в нашій державі різна. В Чехії припадає на 1 км.² — 128 мешканців, у Моравії — 119, на Словаччині — 61, на Закарпатті — 48.

— Я чув, що тут у вас неписьменних немає.

— В самій Чехії майже нема. Всього — 2%. Зате на Словаччині — 14%, а на Підкарпатській Русі аж 50%.

— Я знаю, чому. То — мадяри не давали нашим людям шкіл, хотіли всіх помадярити.

— Це правда. Але, словаків теж тиснули. Тільки словаки мали народолюбне духовенство...

— Так, так, а українське духовенство на Закарпатті само тягло руку з мадярами...

— З господарського погляду наша держава переходить від господарки хліборобської до промислової, бо на хліборобів припадає яких 40%. Так воно тепер. А перед війною нас чехів було несповна 6 мільйонів, і на нас головню спочивав увесь тягар боротьби за національне існування. Не легка була ця боротьба.

— Я міркую, що не була легка. Але видно була вона розумна, послідовна, доцільна, коли ви, жменька

в порівнянні з українським народом, зуміли здобути собі державну незалежність, а ми ні...

— Воно може й дивно. Але як я вам розкажу, як ця боротьба виглядала, то ви зрозумієте, що тут ніякого чуда нема. Ми, правда, славяни, ми цим гордимось, але ж ми не подібні до інших славян. У затяжній боротьбі з німцями, що тривала цілі століття, ми таки дечого доброго від них навчилися. Навчилися від них витривалості, послідовності, й головню — сумлінної праці й організації. У своїй обороні переймали ми від них ту зброю, якою вони нас, славян, поборювали. Ми виробляли в собі дисципліну, роботящість, ощадність. Німецька тверда школа дала нам відпорну силу, а ласкаве Провидіння зсилало нам саме в найтяжчих, вирішних хвилинах людей великого ума й серця, визначних творців-будівничих.

— Це для мене, для українця, дуже цікаве. Коли мати ворогів, то таких, що від них можна чогось доброго навчитися. Ми ніколи такого щастя не мали. Ще більше: українські мізки, українські руки працювали для чужих, клали основи для чужої культури.

— Вашу історію я трохи знаю. Український народ мав до діла переважно з азійськими степовиками, або змосковщеними азіятами, або із шляхтою без культури, зате — із степовим розмахом. А ви подивіться тут на мапу.

Обидва встали й підійшли на другий бік переділу, де на стіні висіла, оправлена в рямці, за склом, невеличка мапа Чехословаччини. Чеський професор почав водити по мапі пальцем.

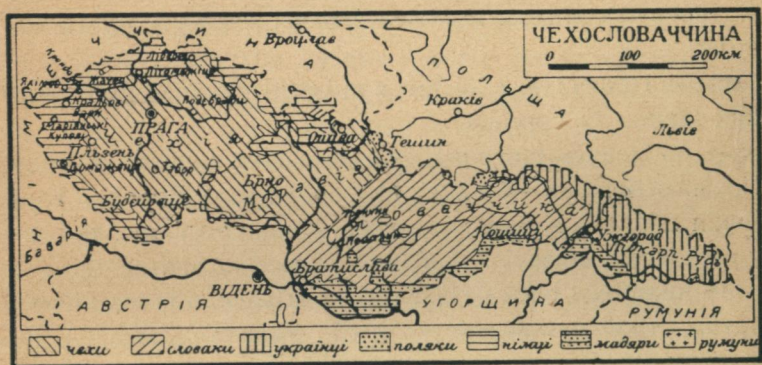
— Ви бачите цей чотирикутник, відділений від Прусії, Саксонії, Баварії й Австрії високими гірськими хребтами? Це географічне положення Чехії є й ключем до зрозуміння її історії. Славяни, що жили колись там, де тепер Німеччина, давно винародовились, і тільки ще

назви місцевостей по них залишилися. Така сама доля чекала й нас. Але ми врятували свою народність, а бій за неї з німцями, це провідна нитка нашої історії.

— Звідки ж узялися в Чехії німці? Чи вони тубільці-автохтони, чи зайшли, кольоністи?

— Добре, що спитали. Скажу коротко, що спершу осілого німецького населення на нашій землі не було. Наш народ у VII. в. по Христі входив у склад могутньої західно-славянської держави Самона, а в IX. в. мав

зорганізовану вже свою самостійну великоморавську державу. Князь Ростислав прийняв християнську віру і спровадив славянських апостолів св. Кирила і Методія. Зробив це тому, щоб і вірою відмежуватися від німців. Повставали церкви, нарід радо сходився на богослужби славянською мовою. Ми були тоді під впливом грецької або, як кажуть, візантійської культури.

— Так, як і ми українці.

— Таксамо. Та це довго не тривало. Проти славянського обряду гостро стануло латинське духовенство німецьких країв. Князь Святополк станув по його боці.

Ученики св. Методія мусіли покинути нашу землю, і наш народ дістався під вплив західньо-католицької культури. Ця подія мала велике історичне значіння. Залишився ще якийсь час монастир св. Прокопа над рікою Сазавою²⁾ — ви, як будете в Празі, то ближче пізнаєте, де вона — але з кінцем XI. ст. славянських ченців звідтіля прогнали й насадили там латинських. Друга важна подія це — наїзд мадярів у X. в., — він довів до упадку великоморавської держави. Тоді відлучили від нас словаків, що на цілу тисячу літ попали в мадярську неволю. Самостійність зберегла тільки Чехія і вона стала відтепер осередком політичного державного життя народу.

— Пригадую собі, ми в гімназії вчилися про чеських князів та королів.

— Певне, що вчилися, бо наших князів із роду Пржемысловичів (X—XIV. ст.) знала ціла Європа. Тоді Чехія вбилася в силу. Але ж бо й вона тоді мусіла раз-у-раз вести завзяті бої з німецькими цісарями, що заздро дивилися на її незалежність. Щастило в тих війнах чехам, то й незалежність Чехії ставала більша. А не щастило, то вона — слабшала. Історія вчить нас, що чехи вміли завзято боронити кожної пяді своєї землі.

— Але як воно з тими німцями...

— На жаль, німцям прийшли в допомогу самі чехи. Вони стали тим топористим сокири, що нею німці рубали нас. Ну, ви, українці, це добре знаєте. Княжі сварні, міжусобиці за володіння чеською короною — підтинали силу держави, серед сварів наші люди спроваджували ворожі війська на рідну землю, дозволяли німецьким цісарям у державні справи встрявати. За поміч князі ставали васаліями³⁾, підвладними цісарів (X—XI. ст.). Ці нещасливі княжі міжусобиці розпалювали й роздмухували вельможі. За поміч вельмож князі платили землею. Сила вельмож росла, сила князів падала.

Проти невігідного для себе володаря вельможі вміли бунтуватися, а в рішальних боях і зраджувати свого князя, як ось зрадили були князя Отокара (1278. р.). А за прихильність та охорону міщан і селян вельможі не завагалися були короля Вацлава навіть арештувати (1393). Ясна річ, що ці сварні, ввесь заколот і безладдя використовували німецькі цісарі й виступали іноді буцімто в обороні вельмож... Німецькі цісарі присвоювали собі право йменувати чеських королів або бо-дай затверджувати їх вибір.

— Тепер я розумію. Це могло влекшити і приплив німців до Чехії...

— Розуміється. І вміру того, як приходить німецьке населення, зростає і вплив німецького елементу, живла. І то тим лекше, що чеські князі й королі жє-нилися переважно з чужинками. А королева-німкня приводила з собою німецьку дружину, німецьку службу, німецьких двірських духовників. Німецька мова почала опановувати цілий княжий двір, її переймали й чеські вельможі. Мова, що нею писали освічені люди, була тодішнім звичаєм латинська, але попри неї почали вже писати й по-німецьки. Зайво додавати, що княжих дітей виховували по-німецьки. Цей сумний стан змальовує славний чеський літописець Даліміль із XIV. в. Він вкладає в уста князя Ольдржіха такі слова: „Мені краще з чеською селянкою тішитися, ніж німецьку королівну мати за жінку. Бо ж у кожного горить серце до своєї мови, а німкня до мого народу не дуже буде прихильна. Німкня матиме німецьку челядь і дітей моїх виховуватиме по-німецьки”.

— Дуже гарні і правдиві слова! — захопився студент.

— Та на тому не кінець. Почали напливати в чеські землі й німецькі купці. Так уже з кінцем XI. ст. була у Празі невеличка німецька кольонія, були вже там

німецькі поселенці. А духовенство по містах та по монастирях було переважно німецьке, і воно чуло нехить, а то й погорду, до чеської мови. Більший і постійний вплив німців почався з кінцем XII. ст. Гнало їх до нас бажання найти кращі умови життя. Бо вільної землі було в нас іще досить, а рук здібних до праці було небагато. Навіть чеські королі спроваджували їх до краю. З чистого розрахунку, щоб мати зиски. І справді, німецькі поселенці мали великий вплив на розвиток господарських і суспільних відносин у Чехії. Осідаючи на землі, вони діставали різні права та привілеї, яких не мали селяни чеські. Але ж бо вони й високо піднесли рівень господарювання на землі. Та далеко більше значіння мала німецька колонізація міст. З нею щойно починається окремий вільний міщанський стан. Через вплив німецьких досвідчених гірників і підприємців блискуче розвинулося за останніх Пржемисловичів гірництво. Не треба додавати, що з цим впливом і впливом німецької культури...

— Але ця колонізація мусіла мати велике значіння із національного погляду?

— Очевидячки. Міщанство новоповсталих міст було переважно німецьке, вся управа була в його руках. Та міста ці були тільки островами серед чеського населення. Це населення згодом собі напливало до міст і незабаром надавало їм чеське обличчя. Зовсім инакше виглядали пограничні, переважно гірські смуги, куди напливали німці, а де населення або не було зовсім, або було дуже рідке. Там згодом усе понімеччилось. А цей зріст німецького населення в Чехії, до того ще й з різними правами, викликав невдоволення, зависть, а то й ненависть чеського населення. Воно не хотіло терпіти ні упривілеювання, ні верховного становища німців. Чим більше пробуджувалася національна свідомість та росла культура й господарська сила чеського народу,

тим сильніше ставало бажання — стати господарем на своїй землі.

— То скрізь так. Але ви згадали про національну свідомість. Як вона в тих часах проявлялася?

— Побачите це на кількох прикладах. Ще маємо годину їхати, то я встигну вам їх подати. Ось один із наймогутніших чеських королів Отокар II. зазнав з кінцем свого панування дуже багато невдач. А зазнав їх, бо чехи закидали йому, що підпирає німців із шкодою чехів. Всі вважали його майже за німця, не любили його, а в вирішних хвилинах йому не допомагали (1278). На соймі (1307) один прихильник австрійських Габсбургів так собі закпив:

„Коли конечно хочете мати за короля когось свого, то йдіть до села Стадіц, там між мужиками знайдете може якогось старого дядька з вимерлого роду Пржемислава, приведіть його сюди й посадіть його на королівський престол”.

— Та як лише це сказав, упав, проколений на смерть. Чехи не любили й короля Яна Люксембурзького — це вже були королі, що прийшли на чеський трон, коли вимерли Пржемисловичі — за те, що, хоч молодий прийшов до Чехії, чеської мови не навчився. Вже тоді чехи вимагали від чужинців, що серед них і з них живуть, щоб знали й шанували чеську мову. Зате любили цісаря німецького й рівночасно чеського короля Карла IV. (1346—1378). Імя його живе й досі в пам'яті нашого народу. Покажу вам у Празі й міст його імени і пам'ятник, що його поставили „своєму батькові” чехи. Карло хоч чужинець, хоч виховувався у Франції, дуже добре навчився чеської мови, говорив нею легко. Чеська мова запанувала тоді й на королівському дворі, а в містах, переважно німецьких, стала рівноправна з німецькою. Хто не знав чеської мови, той не міг бути суддею. Німецькі діти обов'язково вчилися й чеської

мови. Ще більше: він бажав відновити славянську богослужбу й оснував монастир Бенедиктинів. Було в ньому 1347. р. багато південно-славянських ченців. Він створив окреме архієпископство в Празі і звільнив духовенство від зверхности німецького архієпископства в Майнцу³). Духовенство, навіть по містах, почало вживати у проповідях що раз більше чеської мови. Всі королівські розпорядки, що їх видавали досі мовою латинською й німецькою, виходять мовою чеською. Король заклав т. зв. „Нове Місто” у Празі, де урядова мова була чеська, всупереч звичаєві у „Старому Місті”. Завів лад, дбав про добробут, покликав чужинців учених і мистців, залишив по собі памятні будівлі.

— Так, так — у нас у гімназії вчили, що чехи звали Карла IV. рідним батьком, а німці — вітчимом.

— Це правда. А про Юрія з Подебрад теж чули?

— Чув. А про Подебради я читав, що там мають для українців оснувати високу технічну школу...

— Господарську академію⁴). Про це в нас писали часописи. Незабаром мають її відкрити. В Подебрадах є памятник цьому нашому королеві. Коли його вибрали королем (1458—1471), то в краю радости кінця не було. А все через те, бо всі сподівалися, що він здобуде для нашого народу повну незалежність від Німеччини. Та проти нього станули чеські вельможі, бо, мовляв, він їм рівний родом, папа римський проголосив скинення його з престолу, а по його смерті (1471) один німецький ігумен дав намалювати образ, де два чорти несли тіло того короля до пекла...

— То щось таке, як на Україні наше духовенство мусіло підчас Служби Божої висилати до пекла гетьмана Мазепу...

— Так, так! Цілком те саме. Але слухайте, тепер приходжу до дуже важної у своїх наслідках події. Король Карло оснував у 1348. р. університет. Той універ-

ситет і досі є, і так і зветься Карловим. Ви будете в ньому вчитися... Тоді там панував німецький дух, німці мали перевагу. Ця несправедливість чехів дратувала. Почався бій за чеськість пражького університету. На його чолі станув професор Ян Гус...

— Прага! — почувся голос кондуктора.

Розмова перервалася. Треба було висідати.

У ПРАЗІ.

— Куди ж ви тепер? — спитав професор українського студента. — Ви ж міста не знаєте.

„Староміський ратуш“ у Празі.

— Мені б треба до „Українського Громадського Комітету“. Там ми листовно умовилися зустрінутися з одним товаришем. Він мені має допомогти... Ось тут адреса...

І студент показав професорові листочок із записника, де була адреса Українського Громадського Комітету. Чеський професор усміхнувся.

— Як воно добре складається. Це ж за мостом, на Шержіковій вулиці, туди, як іти на Сміхов (це така частина Праги, пояснив, колись окреме місто). Я ж живу на Сміхові. Я не маю ніяких пакунків, а ви свої віддайте до схову. Влаштуєтесь, то й відберете. Коли ви не втомлені, підемо пішки, це недалеко.

— Утомлений? Ні трохи. Так багато вражінь, хибá, що від того. Але мені ніяково вас турбувати...

— Я це дуже радо роблю. І пройдуся після їзди залізницею, і покажу вам денешню. А про Український Комітет я чув. Дуже помагає своїм землякам. Я вас доведу.

— Дуже й дуже дякую вам, пане професоре, за вашу ласку, але...

— Ніякого „але” — ходім, поснідаємо в наріжній каварні й підемо, а я вам буду показувати й розповідати.

Віддали студентові речі до схову, поснідали, і професор повів вузькими, але чистими вулицями, від яких відгонило старовиною, давньою старовиною. Опинилися у старому місті, на широкому майдані, вимощеному камінням. Перед ними підіймалася стара, дуже гарна, червона будівля.

— Це староміський ратуш, — сказав професор, — а праворуч — пам'ятник Гуса.

Студент пригадав собі Шевченкову поему „Іван Гус” із другим, додатковим заголовком „еретик”⁵⁾, і йому якось несподівано вирвалося слово:

— Єретика?...

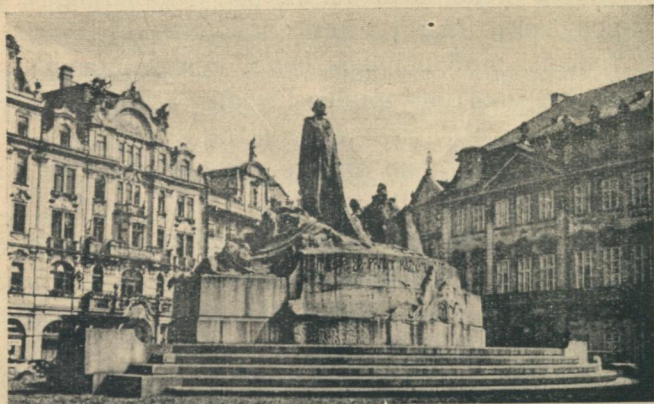
— Яна Гуса називали єретиком, але для чехів він великий патріот, борець за права чеської мови, відродник чеського національного життя. Він поклав основу під нову літературну мову, справив наш правопис, стояв за чеську богослужбову мову, впровадив до богослужби чеські народні побожні пісні, деякі й сам пе-

реклам на чеську мову. А проте явно говорив, що „більше любить доброго німця, ніж поганого чеха”.

— А все ж єретик...

— Зараз я вам це виясню. Тодішнє духовенство було по містах переважно німецьке, до того його життя не дуже годилося з його високим післанництвом. Погоня за маєтком, світський спосіб життя не відповідали християнській моралі. Отож Гус писав і пропові-

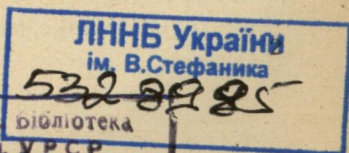
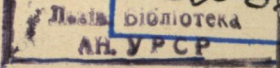
Пам'ятник Я. Гусові у Празі.

дував про потребу обнови релігійного життя в душі старохристиянської простоти. А проповідував у Вифлеємській каплиці, по-чеськи. Вона тут недалеко. Підемо навпростець, потім праворуч і зараз там будемо. Покищо подивіться на пам'ятник.

Студентові дуже подобався величавий пам'ятник і напис на ньому: „Любіть один одного, кожному правди бажайте”.

— Не розумію тільки, що означають постаті довкола Гуса.

— Це вяжеться з гуситськими війнами, про які певне чули.

— Чув.

— Та щоб їх зрозуміти так, як-слід, я далі розповім вам про Гуса. Проти нього лавою стало вище духовенство й німці — університетські професори. Німці напали навіть на Вифлеємську каплицю, щоб її зайняти, та прихильники Гуса той напад відбили. А проте Гусові довелося покинути Прагу, хоч за ним стояв король, королева і двір. Але число його прихильників зросло. Його покликали на собор у Констанці⁶⁾, щоб він виправдався. Та тут з ним і говорити не хотіли. Жадали тільки, щоб відрікся своїх думок і осудив свої писання. Гус цього не зробив і згинув у полум'ях на кострі 1415. р.

— Це дуже гарно описує у своїй поемі наш найбільший поет Тарас Шевченко.

— Знаю, знаю! — крикнув утішений професор.
— Ми маємо її в чеському перекладі.

Студентові очі заясніли від радості, а чеський професор говорив далі:

— Смерть Гуса чехи вважали за ганьбу, що її заподіяно цілому народові. Велика частина землі вповіла послух Римові. Розярення зросло. Станули одні проти одних: прихильники Гуса — чехи і противники — німці. На вулицях Праги вуличні бої. Одні одних переслідували. Папа проголосив Чехію за землю єретиків і зажадав від тодішнього короля Вацлава, щоб вигубив ересь. А тимчасом чеські селяни, міщани, вельможі й духовенство почали збиратися довкола свого вождя Жіжки, який утворив із них військову організацію. Так прийшло до гуситських воєн, у яких чехи були зовсім осамітнені, але в яких позбиралися всі стани, в яких зросла національна свідомість і зломилася сила німецького живла. Гусити збудували собі недалеко міста Пільзна кріпость-табор, від того і прозвалися „таборити”. Там тепер велике місто — Табор. Між таборитами по-

затиралися всі станові різниці — вони називали себе тільки „браття та сестри”. Службу Божу відправляли їх священники по-чеськи. Армія прозвала себе „божі борці”. Вони розбили військо цісаря Жигмонта (1420), і тоді він зорганізував на гуситів хрестоносний похід⁷). Це обурило навіть найпоміркованіших чехів. Чеська шляхта проголосила відозву, щоб не слухати ніяких наказів Жигмонта, бо на чеського короля він не коронувався. І цілий народ станув під зброю. Він не приймав ніяких умов Жигмонта, рішився воювати далі. На поміч Жигмонтові прийшло 150.000 війська, збиранини різних народів. Були там і ваші українці, були й поляки. Таборити доказували чудес відваги. І жінки боронили укріплень. Жигмонтове військо відступило, але пустило з вогнем усю околицю. Жигмонт розпустив військо й коронувався на чеського короля (1420). Та пражани пімстилися: німців прогнали, а їх маєтки поконфіскували⁸). Але потім знову королівське військо нашло на Прагу, щоб розбити „хлопів”. Чехи-переможці проголосили 1421. р. ухвалою сойму, що скидають із трону Жигмонта. І знову новий хрестоносний похід, знову нові вбивства, нові пожежі, і знову світла перемога Жіжки, за яким стояв нарід.

Викладаючи, професор провів студента старими вуличками під Вифлеємську каплицю, що ховалася, скромна тепер, між високими домами, й вивів його над широку річку.

— Велтава! — сказав гордо професор. — Наша Велтава!

— Який чудовий вид!

Перед ними за рікою здіймалися горби, вкриті густим лісом.

— Нам уже недалеко. Підемо понад річку, й за той час докінчу вам про гуситів.

Студент подякував.

— По смерті Жіжки (1424) загострилася давня ворожнеча між вельможами й народом. Її використали німецькі князі і знову пішли хрестоносним походом на чеську землю. Та сильні духом чехи перемогли. Жигмонт чехів силою не міг покорити, не вдалося йому їх піддурити і спробою переговорів. І знову проголосив хрестоносний похід. Але тимчасом сталася дивна річ: чехи пішли походом у німецькі краї й викликали переполох та подив у цілій Європі. Тепер уже й німецькі князі забажали миру. Та й чехам мир був потрібний. Але за той час на чеську землю напала 130-тисячна хрестоносна армія. Чехи вхопили за зброю. Зібралось 55.000 вояків. „Була година третя, коли коло Домажліц рознеслася чутка, що йде гуситський табор. Він іще далеко, але вже чути скрип возів і голосну пісню: »Хто ви, божі боевики«. Серед хрестоносців переполох і... втеча” — так описує цю подію наш літописець. Це велика перемога, хоч і не кривава. У світі запанувала думка, що чехів не можна перемогти. Гуситські війни звільнили чеський нарід зпід панування вельмож. На жаль, запалу народу не використано...

— Хто ж тут завинив?

— На жаль, самі чехи. Самі чехи зломили себе. Чеські вельможі злучилися з міщанством, прийшло до кривавого братнього бою 1434. р., коли таборитів розбито, і їх вожд Прокоп Великий упав. „Так ото тих чехів тільки інші чехи могли перемогти, а не могли перемогти їх усі німці, а гроза та слава їх імени була широка по світі!” — плаче старий літописець.

— Отак я слухаю, і мені здається, що ви оповідаєте історію України... І нашу силу зломили, і нашу державу знищили ми самі, і ми стали топорищем у руках ворогів через зраду нашої шляхти...

— Так, подібність велика...

— І що ж з таборитами?

— Ті, що не впали в бою або що їх не спалено живцем у стодолах, покинули рідну землю, порозбридалися по світі, ставали найманими вояками. Немало прийшло їх і на Україну. Від них ваші козаки перебрали спосіб воювати з допомогою таборів, утворених із возів. Деякі утратили віру в добро на цьому світі, відходили у відлюдні місця й віддавалися молитві.

— То, може, від них походить секта „чеських братів”, що про них я читав.

— Від них. Не перевелася вона й досі. Гуситські війни зломили упривілейоване становище німців і їх мови, одначе не на довго. Потім знову почали напливати до Чехії німці й осідали по вилюднених містах і селах. Особливо сильний був наплив гірників так, що міста на північно-західній границі стають німецькі. Чехи не дивилися на цю нову кольонізаційну хвилю байдужно. Міста, а відтак і сойм рішили, що хто не знає чеської мови, не може дістати права громадянства.

Зближалися до мосту, що провадить до Сміхова. Професор докінчував свій виклад.

— Прийшли часи спокійніші, прийшли королівські розпорядки про релігійну терпимість. Почалася ново культурна праця, дійшла до гарного розвитку. Та непорозуміння й далі бували. Спокій не тривав довго. Нарешті на чеський народ упав болючий удар. Сойм у 1487. р. завів панщину. Це мало велику вагу для чеської державности. Приголомшеному панщиною селянству що раз більше ставала байдужа справа державної незалежности. А в році 1526. прийшов новий удар. Вельможі не допустили до вибору королем чеха, бо він, мовляв, їм рівний родом, і вибрали Габсбурга, архикнязя Фердинанда. Але ж про це ви собі самі можете прочитати. Я тут маю при собі маленьку книжечку, напи-

сану дуже доступно, легкою мовою. Її заголовок: „Чехія під пануванням Габсбургів від 1526. року”. Прочитайте собі.

— Дуже велике вам спасибі, пане професоре. Радіо скористаю з вашої ласки, прочитаю і з подякою поверну.

Чеський Національний Театер у Празі.

— Повертати не потребуєте, збережіть собі. Це однаково писане для чужинців, що навідуються до нашої держави.

— Дуже дякую.

Були коло мосту. Ліворуч здіймалася чудова будівля. Гуділи трамваї, що розіжджалися тут на чотири боки. Саме один проходив мостом на Сміхов.

— Це наш національний театр, — пояснив професор. — Ви знаєте, яку велику вагу має театр для відродження кожного народу. Він будить любов до рідної мови, вчить рідної мови, нагадує творами, що їх у ньому виставляють, минуле, відтворює його, вказує на славу й силу народу...

— Так, так. І в нас так було на Україні. Коли царська Росія 1876. р. викинула була наше слово з публичного вжитку, заборонила наше письменство, то рідне слово можна було до 1905. р. почути тільки з театру.

— Отже бачите. Наші люди зрозуміли вагу театру. Поміж народ кинули гасло: „збирати на театр”. Уже 1868. р. покладено, серед загального захоплення, угольний камінь під театр. У 1881. р. будову закінчено. Але ж у тому самому році він згорів... Велике це було нещастя, та ми рук не закладали. Сталася річ, що є доказом великого почуття національної честі й живучости в нашому народі. Знов розписали збірку, і до двох років — 1883. р. оця величава будівля була готова. Це — наші гордощі. Та ще більше ми горді на ту моральну силу, що замикається у словах, написаних усередині, високо на стелі театру: „Народ собі”. Усі славяни були заступлені на відкритті цього нашого театру в 1883. р. Були заступники й вашого народу. Промовляв Юліян Романчук”), ім'я певне знаєте?...

— Як же не знати, це ж наш довголітній провідник.

— А промова його зробила велике вражіння. Ми були дуже вдячні за промову славного українця.

Студент дивився на чудову будівлю і в душі відчував сором, що в нас досі немає театру у Львові. Йшли збірки, було захоплення, вже були пляни, а театру й досі немає...

Йшли мовчки мостом. Професор бачив, що студент задуманий, але причини зміни його настрою не знав. Пройшли міст, поважний провідник показав студентові домівку „Громадського Комітету”, студент подякував за все добре і вже хотів завертати в бічну вулицю до своєї установи та попрощатися з професором, як професор на прощання докинув:

— Ми ще побачимось. За два дні в нас неділя,

я буду мати трохи часу, то ще вам дещо покажу та розповім дещо. Приходьте в неділю, в 10. год. вранці на майдан перед староміським ратушем, гаразд?

— Я дуже й дуже вдячний, але я не смію...

— Нічого, нічого. Приходьте.

І нові знайомі розійшлися.

ЦІКАВА КНИЖКА.

Студент на якийсь час замешкав у свого товариша. Товариша, здебільша, не було дома. То вчився в товаришів, то на виклади бігав на високу технічну школу — вчився на інженера. Тимто в малій студентській кімнаті був спокій — можна було читати. А молодому юнакові конче хотілося прочитати книжечку до зустрічі з професором. І він узявся її читати.

*

У 1526. р. почалося панування Габсбургів на чеській землі. А панування було таке, що Габсбурги не за добро чеської землі дбали, а про силу свого панівного роду, своєї династії. Чехія мала бути помостом до того, щоб здобути ту силу, яка перечила основам національної чеської держави й вела до того, щоб обмежити права народу та знищити всі ознаки самостійности. В 1596. р. Чехія увійшла в склад Австрії і поправді перестала мати свою незалежну державу із своїм королем.

Уже перший Габсбург, Фердинанд, підюджений у Відні єзуїтами, виступив проти чеських некатоліків. Він наказав їх богослужби, в'язнив чеських панів, виганяв, забирав їм їх маєтки, і 1556. р. спровадив до Чехії єзуїтів. А єзуїти, здобувши вплив на жінки, опанували легко дома чеських вельмож. Вельможі ж, із страху перед утратою маєтків, за намовою жінок, стають безвільною

зброєю в руках єзуїтів. Вони покидають свій нарід і силою та собаками гонять своїх підданих селян на єзуїтські проповіді. Проти такої нетерпимости чехи боролися рішенням сойму й покликувалися на королівські постанови, що накликували до віротерпимости. Одначе король був на все глухий. Тоді вже в Німеччині і в Чехії було багато протестантів¹⁰⁾, лютеранів, і тепер прийшло до союзу між лютеранами й „чеськими братами”, які тоді творили значну більшість чеського населення.

Серед таких обставин зайшов, дрібний на око, випадок. В 1617. р. празький архієпископ наказав у одному місті зруйнувати протестантський костел, а у другому місті замкнути. На це зіхалися протестанти до Праги й зажадали від уряду, щоб цю кривду направив. Уряд дав відмовну відповідь. Протестанти постановили скликати великий зїзд і вислали до короля до Відня посольство. Король серед погроз зїзд заборонив. А проте протестанти зіхалися. Королівські урядовці Слявата і Мартініц заказали зїзд і знатніших провідників покликали до себе на королівський замок. Вічевики пішли туди, але в більшому числі, і після короткої суперечки викинули обох урядовців крізь вікно в яр.

Тут і почалося. Це був початок відомої в історії трицятьлітньої війни. Чехи настановили директорію з 30 людей, вибрали нового короля й коронували його за давнім чеським звичаєм. Від них зажадали, щоб і далі признавали королем Габсбурга Фердинанда, але вони й чути про це не хотіли: видали постанову, щоб вигнати єзуїтів і готовити армію. Проти Чехії почала готувитися величезна армія. Німецькі протестантські князі з допомогою не спішилися, мабуть — із причини відвічної ненависти до чехів. А проте чехи заявили, що „до остатка будуть боротися за чеську корону і за свою любу батьківщину, не жаліючи ні майна, ні життя, з ві-

рою в Божу справедливість”, — як писав тодішній літописець.

Прийшло до вирішної битви 1620. р. на Білій Горі під Прагою. Ту битву чехи програли... 1620. рік, це — найсумніший час у всій чеській історії. Біла Гора це гріб чеської самостійности. Від неї починається майже тристалітня неволя чеського народу. Історія Чехії перестає бути історією чеської держави, а стає історією поневоленого народу, але народу, що зберіг рідну мову та пам'ять про свою державну незалежність. Зараз кілька днів після білогорської битви грамоти чеських прав і привілеїв вивезли у великій скрині з Праги до Відня. Улюбленець цісаря Фердинанда, Сабінус, раз-у-раз пригадував йому, що він мусить бути безоглядний, що мусить без милосердя вигубити чеську шляхту, а нарід позбавити всіх свобод. І цісар слухав свого улюбленця. З краю повиганяли багато панів і міщан. Багато пішло перед переслідуваннями на вигнання добровільно. Рідний край покинуло тоді яких 36.000 чеських родин. Не виганяли тільки селян, щоб не втратити робітних рук, а до послуху привчали їх тілесними карами і в'язницями.

В перших сімох роках заведено воєнний стан. Не обмеженими панами життя і смерті стали німецькі та еспанські генерали. Єзуїти в товаристві вояків їздили по цілому краю, шукаючи чеських, як вони називали, „еретичних”, книжок по містах і селах, по панських замках і під сільськими стріхами. Тільки один єзуїт Андрій Коніяс чванився, що сам спалив 60.000 чеських книжок. Цікаві чеські пам'ятки пропали безповоротно... А писати не вільно було нічого такого, що освічувало б нарід і пригадувало славне минуле. Такі твори видавали хіба вигнанці за гряницю...

Тут студент перестав читати й задумався. І в нас була своя Біла Гора, хоч майже сто років пізніше. І в нас від нашої Білої Гори, від битви під Полтавою (1709. р.), почали говорити про історію поневоленого народу, а не про історію України. Студент пригадав собі заголовок дуже важної української книжки „Історія русов”¹¹⁾ з кінця XVIII. ст.; це не — історія України, а історія переслідувань, мук народу. Не дурно Шевченко писав, що від них „пекло злякалось...” Узагалі — кілька подібностей!...

Провівши в думці порівняння з українською історією, студент читав далі.

*

У 1627. р. для Чехії видали новий закон. Чеська корона стала дідична в роді Габсбургів. Усю законодавчу владу задержав австрійський цісар для себе. Він мав право зміняти, чи уневажнювати навіть судові присуди. Поруч чеської, введено в урядування як рівноправну мову німецьку. А що урядовці чеської мови або не знали або не хотіли вживати, незабаром у краю запанувала мова німецька. Як знак колишньої державної незалежності, залишився тільки сойм. Та до трьох станів, що мали право засідати в соймі, додали тепер четвертий — духовний, і то як перший. Некатоликам відібрали всі права.

Сумна доля стрінула й університет, що від часу гуситських воєн пособляв національним змаганням чеського народу. Усі університетські будинки й маєток уряд передав єзуїтам. Давніх учителів позвільняли, студентів-некатоликів повиганяли. Майже всій чеській шляхті позаймали маєтки, навіть і тим, що стояли по боці Габсбургів. Маєтки стародавніх чеських родів, що без шеляга йшли на вигнання, попереходили в руки цісарських дворян або генералів, німців, еспанців, італійців.

і т. д. Вони осаджували у своїх маєтках німецьких селян, спроваджуючи їх із Австрії, Баварії, тощо.

Всіх тих чужих людей єднало одне почування, а саме, — ненависть і погорда до чеського народу, до його мови. Тимто і Прага їх не притягала, а Відень: там цісар, там двір, звідтіля плили користи й титули. А ті панські роди, що залишилися, для маєтку і поче-стей відчахнулися від народу й мовою й серцем — зра-дили чеські національні інтереси.

Міста почали тратити свої чеські ознаки, бо на місці вигнаних чехів осідали німецькі кольоністи. Вони вже не зливалися з чеським народом, а навпаки — по-німеччували чеське населення. Навіть понімеччилися такі народні кріпости з часів гуситських воєн, як: Літо-межіце та Жатец. Селяни попали в гірку панщизняну неволю. Вони проти неї бунтувалися, але бунти криваво здавлювано. Це стало джерелом ненависти й недовіря до панів узагалі, хоч ті пани почували себе чехами і з серцем підходили до народу. Це було пізніше вели-кою перешкодою для зєднання національних сил у бо-ротьбі за національні чеські права. Настала велика не-терпимість у справах віри. Вищими достойниками като-лицького костела стали німці, а вони чехів ненавиділи. Усе некатолицьке духовенство позасуджувано на ви-гнання з краю. Кожний священник мав жити в безжен-стві. Правда, жонаті могли жити в подружжі, але їх жінки не мали права називати себе жінками, а — ку-харками. Багато чесних родин вибрало радше життя в голоді, ніж таку ганьбу. Чехи-некатолики не могли бу-ти власниками землі. Вінчання, христини й похорони некатолицькі — були неважні. Наслідки білогорської битви, це не тільки втрата державної незалежності, але й розбиття національного життя, упадок культури, жа-хливий занепад мови.

Підчас 30-літньої війни чеські вигнанці намагалися використовувати всяку нагоду, щоб вернутись на рідну землю. Вони входили з шведськими військами до Чехії, щоб прогнати ворожий панівний рід Габсбургів. Та, на жаль, успіх усіх цих змагань залежав від воєнних подій, і нарешті скінчився невдачею. Не вдалося визначним вигнанцям, не вважаючи на великі заходи в чужих прихильних дворах, вирвати Чехію Габсбургам і на вестфальському мирі¹²⁾ 1648. р., яким закінчилася 30-літня війна.

А треба знати, що у трицятьлітній війні чеська земля зазнала величезного спустошення. Зруйновано тоді багато міст і сел. Число населення впало з 3 міліонів на 800.000. Купці й ремісники мусіли шукати прожитку в чужих землях. Вигнанці розбрелися по світі, багато з них осіло в Прусії. Там у Берліні друкували в XVIII. в. чеські книжки, коли в Празі було це неможливе.

*

Студент відклав книжечку і знову попав у задуму. В 1648. р. закінчилася велика трицятьлітня війна, Чехію ця війна повернула в руїну. А в тому самому році спалахнула в нас на Україні велика національна революція, незабаром потім, з початком 1649. р. відбувся врочистий візд гетьмана Богдана Хмельницького до Києва. Що за доля! Чехи після такого великого упадку піднялися, здобули свою державу, а ми, після таких великих перемог, не вдержалися...

В голові студента проходили різні думки, насувалися порівняння, пояснення причини нашої невдачі. Їх було багато. Пройшовши їх у думці, студент читав далі.

*

Не вернувся на рідну землю й великий учений та виховник народів Ян Аммос Коменський (1592—1670),

Ян Аммос Коменський
(1592—1670).

основник нового шкільництва. З його думок користала спершу вся чужина, яка й назвала його „учителем народів”. Він учив, що навчання в школах мусить починатися рідною мовою дітей. І в найтяжчих хвилинах життя свого народу він не загубив віри в силу народнього духа, не втратив надії на кращу майбутність. Він лишив чехам і заповіт визвольних змагань.

Цей заповіт кожний свідомий чех уміє на-пам'ять:

„О, народе чеський і моравський, моя ти люба батьківщино, не можу я тебе забути тепер, коли вже напевно з тобою прощаюся... Вірю й я Богові, що мине буря гніву, який ми стягли на себе своїми гріхами, і що знову вернеться до тебе влада на твоїй землі, о, народе чеський. Вам, чеські брати, й синам вашим полишаю завдання: витончувати й розвивати любу, прегарну мову предків наших...”

Чеський народ був засуджений на смерть. У краю запанувала гробова мертвеччина. Ніяких ознак самостійного життя народ не виявляв. Ще тільки з кінцем XVII. ст. повстало чеське плем'я ходів, найдалше висунене на захід, на кордоні Баварії в обороні своїх списаних у грамотах прав. Га провідник їх, Ян Козіна, загинув на шибениці в Пільзні 1695. р., і його смерть мала бути пострахом для кожного, хто пробував би стати на захист прав чеського народу.

Гуситські війни, сумний час чеського занепаду й повстання ходів, живо змалював у своїх повістях чеський письменник Альойс Ірасек¹³). Провідна думка

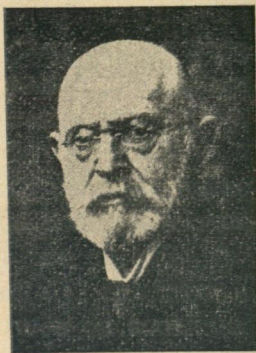

тих його творів така, що на більшу пошану й признання в історії заслужили собі ті, що не покинули добровільно своєї країни, а залишилися в ній, терпіли і страждали, працювали й боролися за краще майбутнє народу.

І далі життя чехів під Габсбургами не лекшало. От цисарева Марія Тереса (1740—1780), хоч і коронувалася королівською короною в Празі, відносилася до чехів теж вороже. Вона ще сильніше звязала, зосередила чеські справи з Віднем.

Її наслідник цисар Йосиф II. (1780—1790) старався зєдинити цілу державу, складену з різних народів, при допомозі німецької мови й німецьких урядовців. Німецьку мову навчання заведено в нових школах, навіть сільських. Без знання німецької мови не можна було дістатися до середньої школи, ані визволитися на ремісничого майстра. Німецька мова в судах, по урядах. Німецькою мовою чехи писали, розмовляли. Це була мова товариська, мова інтелігенції. Цисар задумав навіть перемінити празький королівський замок на касарні. В державі панувала необмежена влада цисаря. Ціле життя було сковане всесильною поліцією. Дозвіл друкувати книжки залежав від подвійної цензури — політичної та церковної. Не могла проявитися якась чеська думка, що не подобалася б віденському урядові.

Та саме з кінцем XVIII. ст. зайшли деякі події, що мали для дальшої долі чеського народу велике значіння. У 1773. р. Австрія скасувала монастирі єзуїтів. У 1774. р. перевела організацію шкільництва, правда — з німецькою мовою. Чеські діти вчилися, хоч і по ні-

Альойс Ірасек
(1851—1930).

мецьки, але вчилися й не пропадали в темноті незнання. У школах вони про свій народ не чули, але чули дома. А в 1781. р. цісар Йосиф II. скасував підданство селян і видав розпорядок про віротерпимість. Доля селян відразу покращала. Колишній, байдужий до всього, раб протер очі, почав у своєму житті розглядатися, почав думати-задумуватись. А на потребу освіти селянства й поліпшення його життєвих умов реформи цісаря звернули дуже пильну увагу. Усе це було вже щось зовсім відмінне від того, що сталося по Білій Горі.

Був це час т. зв. освітництва¹⁴), його підпирали й монархи. І цісар Йосиф II. був його прихильником, хилилося до нього багато людей зпосеред шляхти. Ця прихильність зазначувалася тим, що почато закладати наукові товариства, більші бібліотеки, наукові збірки. Почалася наукова праця, а її прикмети — любов правди і практичні огляди на життєві потреби краю. У 1770. р. повстало й чеське Наукове Товариство. Правда, весь цей рух був мовою майже німецький, але ж охоплював чеську землю.

Але проти заходів цісаря зєдинити цілу державу німецькою мовою почався відпір. Німецька мова мусіла зводити подвійний бій: з латиною в церкві і з чеською мовою населення. Латинську мову вона виперла, та чеської боронило само життя. Мета цісарських реформ була — піднести нарід з освітнього й морального погляду, але ж це можна було зробити тільки друкованим словом у зрозумілій чеській мові.

Кінець XVIII. ст. виповнила оборона прав чеської мови. Боронили тієї мови — мовою німецькою, латинською і тільки дуже трохи чеською. Писали із спонук практичних, але і патріотичних. З того вийшла потреба заснування катедри¹⁵) чеської мови на університеті у Празі, і це австрійський уряд зробив 1791. р.

На цьому місці студент перервав читати книжечку, бо прийшов його товариш і покликав його на збори Українського студентського допомогового комітету. Останні рядки прочитаного знову насунули декілька порівнянь із української боротьби за кращу долю народу. Був час, що і в нас із практичних спонук писали про українську справу всіма мовами: німецькою, польською в Галичині й на Буковині, московською — над Дніпром...

Студентові здалося, що для найближчих сходин із професором Скрживанком він підготований.

У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЮ.

В неділю, в назначену годину студент стояв у назначеному місці під староміським ратушем. На професора довелося недовго ждати, бо ж чехи народ точний. Сказав у 10. годині, то й у десятій.

Студент поклонився, а професор звитався з ним, як із давнім добрим знайомим.

— Здорові були! — простягнув він руку до студента! — Заки почнемо наш прохід Прагою, хочу вам показати таблицю на стіні ратуша. Його мури оббризькані кровю 27 чехів, що їм постинали голови в червні 1621. після невдачі на Білій Горі та вивісили на позорище на вежі. Та всі кінчали життя, не каючись, а відважно, з вірою в боже спасення. Ось їх прізвища на таблиці.

Студент прочитав прізвища вчених, визначних міщан і шляхтичів, що їх голови покотилися тоді на камінь. На хіднику, перед ратушем, зазначений день їх страти білими камінчиками.

„Як чехи вміють зберігати пам'ять минулого!” — подумав собі молодий юнак, — „а в нас? Не дурно

Шевченко мав такий великий жаль до наших людей, що не вміють шанувати традиції...”

Професор узяв легко за руку задуманого студента й повів його на другий бік великого майдану, поза пам'ятник Гуса.

— Церква, що перед нами, це — т. зв. Тинський храм.

— Дуже гарна, старовинна будівля.

— А для нас, чехів, цінна й пам'ятна тим, що в ньому поховані 27 голов страчених у червні 1621. р. Поховали їх тут чеські вигнанці 1631. р., що на якийсь час вернулися були до Праги зі шведським військом. Як бачите, ми, чехи, вміємо слухати мови пам'яток. До нас промовляє кожний камінчик, Велтава, кожний старовинний будинок.

— Їх тут, у цій частині міста, дуже багато.

— Так, багато, й їх дуже бережуть. Цю мову ми розуміємо. Батьки вчать дітей її розуміти, вчать знати й любити своє минуле. Вязати з ним думки й почування та творити нове життя.

Студент ізнову задумався. Йому знову стало якось ніяково. Мовчки слухав слів свого доброго провідника, що водив його вузькими вуличками старовинної Праги, показав йому давній університет, т. зв. Кароліnum, і пізніший будинок, т. зв. Клементіnum, звідтіль повів його над Велтаву, звернув увагу на пам'ятник Карлові IV., увесь із заліза, і старим Карловим мостом перейшов із ним на той бік Велтави, на т. зв. Малу Сторону міста, де теж є багато старих пам'яток. Студента дуже зацікавила та безліч камянних фігур, що стоять на Карловому мості, стоять уже здавна, — німі свідки давніх бурхливих часів.

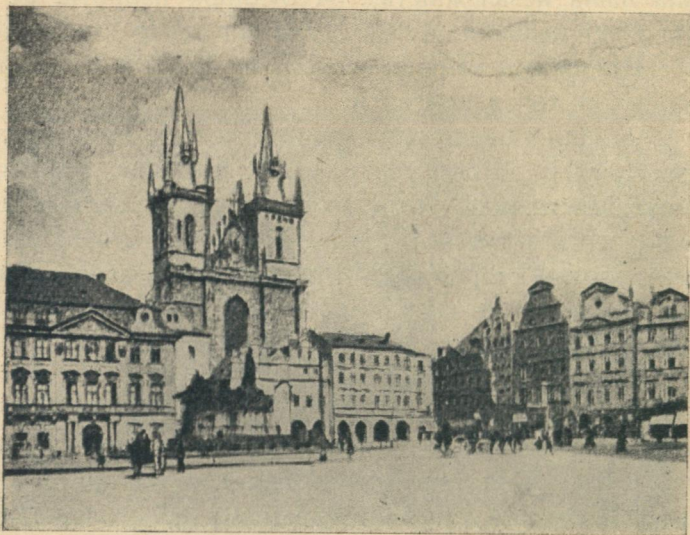
Коло одної фігури стояв старенький дідусь і маленькому внучкові пояснював якусь фігуру. Хлопчик

дуже зацікавився, безнастанно дідуся випитував, а дідусь поволі, лагідно й терпляче давав пояснення.

— В нас немає дитини, — казав професор, — що не знала б сказати дещо про всі ті фігури.

Студент своє думав і мовчав.

Тинський храм у Празі.

На майдані, з другого боку Велтави, оббудованому з усіх боків старовинними кам'яницями, сіли на трамвай і незабаром найшлися на великій подовгастій площі з височезними кам'яницями. Тут був уже великоміський рух. Висіли коло високої статуї.

— Це статуя нашого князя з X. ст., св. Вацлава, патрона нашої землі. Читайте напис.

Студент прочитав: „Святий Вацлаве, допоможи нам і майбутнім нашим поколінням”.

Напис йому подобався. Із пам'ятника біла велика пошана для минулого.

— Цілий цей майдан так і зветься Вацлавський майдан. Це осередок нової Праги. Не такий він був перед війною. Не було тут ні кипучого життя, ні багатства. Тепер позникали звідсіль маленькі доми, а на їх місці повиростали, як бачите, — хмародери. Це зробила наша незалежність... А будинок напроти, це — наш Національний Музей. Туди ми тепер і подамося.

Широкими каменними сходами ввійшли всередину. Професор почав поясняти:

— Ця будівля станула в 1891. р. Сам Музей засновано 1820. р. за спонукою деяких вельмож, і він приміщувався деінде. Його збірки були переважно природничі, була тут теж багата бібліотека старих пам'яток, головню стародруків. Від відродженецьких наших змагань стояв він спершу осторонь. То щойно пізніше став він на службу чеської культури. Праворуч міститься бібліотека й вигідна робітня.

Тут уже студент сам заговорив про початки чеського відродження — з книжечки, що йому дав професор. Він згадав про перші праці, що їх писали по-латині й по-німецьки, але предмет і дух у тих працях був чеський.

— З тих праць, — говорив професор, — промовляла до нас історія рідної землі, хоч і мовою німецькою, ставала перед нами давня культура, виходило споріднення наше з іншими слав'янами. Там ми читали цінні вказівки для пізнання мови, як її очищувати, збагачувати, як устійнювати граматику, правопис.

Після того він згадав про популярні книжечки — уряд сам заохочував їх видавати — з права, гігієни, господарства, проскакувало дещо і з історії. Почали виходити практичні граматики та словники, бо велика частина міського населення чеської мови таки не знала.

— Ви певне чули про Йосефа Добровського?

— Як же, чув! Це ж батько слав'янського мово-

знавства, написав першу наукову граматику церковно-славянської мови, використав нашого граматика Мелетія Смотрицького, що його граматику з 1618. р. була широковідомим підручником і в нас і в сербів і в росіян.

— Так, так, це правда. Отже Йосеф Добровський (1753—1829), визначний учений і провідник тодішньої наукової праці, хоч і чех, писав по-латині,

Чеський Національний Музей у Празі.

і ще більше по-німецьки, видавав славянознавчі журнали теж по-німецьки. А про Франца Пельця чули?

— Не чув...

— Це був наш історик і граматик. Ото ж у того Пельця не було віри в те, щоб чеська мова могла вдержатися... А проте й Добровський пробував з кінцем свого життя писати по-чеськи, і Пельцель залишив свої чорні думки, перестав вірити в успіх понімечення чеського народу. А цей щасливий зворот у думках і почуваннях наступив під впливом праці людей, що їх називаємо відродниками. Ви приїхали в добрий час, бо саме тепер від тижня відбува-

ється вистава видань, що тісно вяжуться з нашим відродженням...

Вийшли сходами, застеленими чистеньким килимом, на перший поверх і опинилися перед рядом шкляних вітрин. Під шклом друки й рукописи, а на стінах фотографії й портрети. Коло одної вітрини стояв сивий пан, а біля нього може 10-літній хлопець. Професор поздоровив старого пана.

— Це заслужений директор банку із своїм унуком.

Дідусь пояснював щось унукові. Студент почав прислухуватись до його слів.

— Ось тут, синочку, — казав дідусь, — „Історія чеського письменства” Йосефа Юнгмана (1774—1847) з 1825. р., а тут його — „Словник чеської мови” (перша книжка вийшла 1834. р.). То він, Юнгман, показав чехам, яка їх культура, яка вона давня, яка багата й гарна їх мова. А помагали були складати словник священники і вчителі, ті патріоти з глухих закутин нашого краю, вони довго збирали серед народу цікаві слова, по ночах їх списували й висилали до Праги. Не думали вони ні про зиск, ні про нагороду, кожний служив національній справі, як міг...

— То його пам'ятник і майдан, дідуню, там удолині, за Вацлавським майданом?

— Так, його. Це народ наш йому поставив, бо наш народ шанує своїх заслужених людей. Юнгман закликав чехів писати тільки по-чеськи, не тільки для селян, але й для інтелігенції, і не тільки казочки, вірші та оповідання, але й наукові твори. Він умів зібрати коло себе й інших та влити в їх серця свій запал. А оце перша „Історія чеського народу в Чехії і в Моравії” Франца Паляцького (1798—1876). Ця історія почала виходити від 1836. р. спершу по-німецьки, а потім по-чеськи. Але від 1848. р. виходила вже по-чеськи й у німецькому перекладі. Паляцький перший

змалював нам нашу історію, показав, за що і з ким ми боролися. Кожний чесний чех мусить знати свою історію, мусить переконатися про конечну перемогу духа. А ціла наша історія, це — бій нашої моральної сили з грубою силою фізичною.

— Це його пам'ятник над самою Велтавою. Нас туди водили зі школи. І напис на пам'ятнику пояснював нам пан-учитель. Там на пам'ятнику вирито: „батькові народу”.

— Бо це і правда. Його історія вела нас за руку, як батько водить свої діти, щоб ходили правдивим шляхом у житті.

— І ще водили нас під дім, де колись жив Паляцький. Там на домі це зазначено. І маленька статуйка на домі.

— То на те, щоб ви всі вже відмалечку знали, хто для нашого народу Паляцький, і що він для нас зробив. Бо не тільки ця „Історія” його діло. Він освідомлював чеську шляхту, хто вона, і багато з неї повернулося знову до свого народу. Він зумів зорганізувати чехів до праці на різних ділянках життя, до бою за наше право й народність. Бо Паляцький був і великий політик. То ще й за все те, за ту його щиру працю називали його „батьком народу”.

Студентові глибоко запали ці слова в душу. Вже від маленької дитини кожний чех знає про своїх великих людей. І як батьки про це дбають! Він розглядав рукописи, ішов за своїм провідником, але вухом ловив слова старого пана, що долітали до нього.

— А це твори славного Павла Йосефа Шафарика (1795—1861). Він познайомив нас із життям

Франц Паляцький
(1798—1876).

і культурою інших славян. Відкрив давнину славянську й нашу. І ми тоді відчули, що ми не самі, що належимо до великої славянської родини. З того почування черпали наші предки віру, що ми в боротьбі за нашу національність таки вдержимося, черпали силу й заохоту до дальшої витривалої праці.

Студентові пригадалися Шевченкові слова похвали для Шафарика, якому поет присвятив свою поему „Іван Гус”:

*Слава Тобі, Шафаріку, во віки і віки,
Що звів-еси в одно море славянській ріки...*

А далі згадав свого вчителя української мови з гімназії, як він поясняв ці слова, як то Шевченко мав у руках Шафариків твір „Slovanský národopis“, де була карта всіх славян, і між ними був зазначений і український народ.

— А це твори Яна Коляра (1793—1852), словака зроду, — говорив далі дідусь до свого внука, — що поетично оспівав славу давнину славянських народів, слізьми скропив памятки славян, які вже понімеччилися. Але він вірив, що розцвіте славянська культура, що вернеться воля. Він накликав усіх славян, щоб пізнавали одні одних, любилися взаємно, шанували й помагали один одному. Коляр мав великий вплив на тогочасне покоління, чеські поети почали з жалем співати про втрату чеської незалежності. А той жаль глибоко входив у наші серця і спонукував до праці.

Студент нагадав собі знову з гімназії про те, як учитель української мови згадував про ту пошану, яку віддавали Колярові члени „Руської Трійці”, як вони в „Русалці Дністровій” наводили його слова.

— А це збірки народніх пісень. Ми багато маємо завдячити селянству. Бо ж це воно зберегло нашу мову від загину. Хто в нас думав щиро й розумно про на-

ціональне відродження, мусів зблизитися до села, пізнати селянське життя, його усні твори, якими дихав, і мову. І наші відродники збирали й записували ті твори, видавали їх друком. З тих видань наші предки вчилися любити свій нарід, цінити його мову.

— Які, дідусю, розумні були ці люди, а які були тяжкі часи!

— Дуже тяжкі. Коли раз у 30-тих роках XIX. ст. зійшлися разом, то один з них, Седлячек, сказав: „Розійдімся, панове, а то може завалитися стеля й погребати нас, останніх чехів”.

Дідусь із хлопчиком пішли далі, а студент залишився з професором.

— Я вмисне залишив вас у спокою, — казав професор, — щоб ви на власні очі побачили, як у нас у дітей уже збуджують пошану для заслужених людей.

— Я справді зворушений...

— Це й добре. А тепер я вам сам буду пояснити. Ось бачите, тут є чеські газети, що виходили в 20—40. роках XIX. ст., а виходило їх уже тоді близько 15. А тут — наукові журнали. Ось „Крок”, коло якого Юнгман зібрав був учених для плекання чеської науки. А це „Часопис Чеського Музею”, що почав виходити 1827. р. по-німецьки та по-чеськи, а від 1832. р. тільки по-чеськи під редакцією Паляцького, а потім — Шафарика. „Чеською наукою ми старалися”, — говорив Паляцький, — „увести чехів у коло інших культурних народів, відзискати для них те місце, яке вони мали давніше”. А там ось видання чеських книжок „Матіци Чеської”, яку в нас оснували за спонукою Паляцького 1831. р.

— І в нас оснували на зразок вашої „Матіци” 1848. р. „Галицько-руську Матицю”, з такою самою метою, але наші люди кинулися в московський бік і заснітили товариство.

— То воно все так буває, коли хто покине рідний ґрунт! — сказав задумано професор. — Це велике нещастя для народу, коли люди, не вірячи у свої сили, починають шукати чужих богів... А ось я хочу вам щось показати. Чули ви про Короледворський і Зеленогорський рукопис?

— Чув, але тільки про перший. У нас його перекладали вже члени „Руської Трійці”¹⁶). Але ж це рукопис підроблений...

— Підроблений. Ті пісні, нібито старовинні чеські пісні, змайстрував був наш письменник і поет Вячеслав Ганка (1791—1861) з товаришами й видав їх із початком XIX. ст. Спершу ніхто не вірив, що вони підроблені, так добре Ганка знав старочеську мову, так добре схопив духа старочеської народньої поезії. То викрили щойно пізніше. Але ті підроблені пісні мали величезне значіння в добі нашого відродження. Вони сповнювали наші серця гордощами, що ось то й ми, чехи, маємо такі старовинні пам'ятки, як ось німці, або ви, українці, що маєте свою чудову пісню про похід вашого князя Ігоря на половців із XII. ст. А там далі бачите різні переклади та власні чеські літературні твори, надихані патріотичним духом, і ті музичні твори, що піснею будили в серцях згадки про колишню чеську велич.

Студент оглядав усі ті цікаві видання, дивувався, як багато їх, і подивлявся працьовитість та рухливість чехів.

— Цікаво, — казав професор, — що з малими війнятками всі наші перші пробудники були або священники, або богослови. Усі пробували своїх сил і в поезії. Неодина жив у злиднях. Помагала їм шляхта, давала в себе роботу виховників своїх дітей або бібліотекарів. У всіх сильна й жива була національна думка, як вислів історичної та мовної спільноти, було

сильне бажання піднести свій народ із упадку, рятувати його перед винародовленням і цілу працю оснувати на любові й на пошані мови й історичної традиції народу.

— Це мені пригадує початки й нашого відродження в Галичині, пригадує мені працю нашої „Руської Трійці” з Маркіяном Шашкевичем на чолі. Ви, пане професоре, певно знаєте, які щирі звязки вязали їх із вашими передовими людьми, як вони взаємно собі помагали ?

— Знаю, читав про це. Є це одна з найкращих сторінок чесько-українських взаємин. Це був час великих народніх пожертвувань та посвяти. Юнгман безплатно вчив чеської мови світських студентів і богословів. Жінка Карла Запа¹⁷⁾, того, що був у Галичині та був у зносинах із вашими відродженцями в 40. рр. XIX. ст., та ще й дочка одного кафляра, Педельова, оснували приватні школи, щоб виховати для народу свідомих чеських дочок. А талановита письменниця Божена Немцова, по смерті чоловіка, жила в такому недостатку, що не видавала більше на день, як 4 грейцари. Але писала тільки по-чеськи, хоч за це майже нічого не діставала.

Божена Немцова
(1820—1863).

— Мені товариш, що я з ним тепер живу, дав для вправи в чеській мові її народні казки. Дуже гарні й нагадують наші.

— Це правда. Але ж я вам раджу прочитати її повість „Бабуся”. Теж дуже легко написаний твір у дусі чеської народньої мови. На цій повісти виховувалися

наші цілі покоління. Немає в нас дитини, щоб її не знала. Я вам її позичу.

— Дуже буду вдячний.

— А до видавця й накладника чеських книжок Крамеріюса сходилися вчені, студенти, міщани, приїздили з далеких місцевостей возами і, обвантажені брошурками, верталися у свої сторони, як апостоли чеського друкованого слова. Один лікар, Амерлінг, оснував перший народній університет для ремісничої м'олоді й видавав популярні твори. Той патріот вірив, що для народу вибе година волі і кликав: „Чеху, брате... ховай грейцари, щади, не пропивай, учися, щоб мати хліб і чесно жити“. Або такий Йосеф Тіль (1808—1856)! Він покинув університетську науку, зібрав театральний гурт, що в голоді обїздив села та виставами будив чеського духа. То він написав слова до чеського гимну „Kde domov můj“ (Де мій рідний край), а музику до неї уклав Шкroup (1834. р.).

— Я знаю цей гимн. У нас були українські перерібки того гимну в 50—60. pp. XIX. ст., і в нас уже тоді його співали¹⁸⁾.

— Так? А я й не знав. Це мені дуже приємно.

Обійшли всю виставу, подалися нагору, оглянули всі збірки. Професор не переставав пояснювати. Здалека студентів довелось ще кілька разів бачити тогс банкиря-дідуса, що безнастанно щось пояснював цікавому внукові й відповідав на його запити.

Кінчилася година оглядин. Треба було виходити з Музею. Та професор устиг іще показати студентів широченне приміщення, де було безліч статуй визначних чеських діячів: політиків, письменників, мистців, тощо.

— Це приміщення зветься „Пантеон“¹⁹⁾. Коли хто з визначних чехів помре, його тіло лежить якийсь час у цій салі, щоб люди мали нагоду схилити голову пе-

ред великим небіжчиком. А потім роблять статую й уставляють її тут. Таким чином мертві стають вічно живими...

Студент дивувався, як до тонких подробиць цей невеликий народ усе продумав, щоб скріпити й удержувати в масах національну свідомість.

Попрощалися перед Музеем. А за тиждень професор визначив студентів побачення — знову на староміському майдані.

— До того часу встигнете прочитати собі з книжечки розділ про політичні змагання чеського народу в XIX. ст.

Розійшлися.

ПОЛІТИЧНІ ЗМАГАННЯ ЧЕСЬКОГО НАРОДУ В XIX. СТ.

Після оглядин Національного Музею, де студент мав нагоду потрохи зазнайомитися з початками чеського відродження з початком XIX. в. пройшло кілька днів. Біганина за своїми справами не дозволила молодому юнакові забратися до цікавої книжечки, що йому її подарував чеський професор. Та в неділю було знову побачення, й до того часу треба було прочитати.

Час найшовся. В п'ятницю зполудня. Товариша знов не було дома. Мав якусь справу в „Українському Громадському Комітеті”. Студент залишився сам.

Якийсь час продумував над тим, що йому вранці вияснював товариш про допомогу чеського уряду українцям. Із слів товариша виходило, що чехи роблять це з двох причин, а саме — вони дійсно щирі славянолюбці й раді б допомагати всім слав'янам у біді, але ще важніше — вони віддячуються за ту поміч, якої недавно ще, бо 1917. р., коли над Дніпром відновля-

лася самостійна українська держава, зазнали чеські провідники й чеське військо на Україні від української влади. Автім, казав товариш, чехи — народ тверезий, думають і про майбутнє...

Передумавши всі ці міркування, студент забрався читати розділ книжечки про політичні змагання чеського народу в ХІХ. ст.

*

У початках чеське відродження мало прикмети — культурницькі. Наука, письменство, мова — ось головні ділянки праці чеських патріотів. Правда, за нею ховалася й політична думка, але ховалася, бо явно проявила себе щойно з 1848. роком. Правда, вже в соймі 1840. р. кидав дехто в очі тим, що пробували боронити необмеженої влади Відня, закиди: „Ви раб з роду, раб своїм вихованням”, але це ще не була ясна, свідома чеська політика.

Рік 1848. називають звичайно весною народів. Це тому, що в тому році всі європейські народи обхопив революційний рух за конституційний державний лад, за волю національну, за волю віри, за права людини. По свої права зголосилися тоді й чехи, зажадали злуки чеських земель із окремим соймом і з чеським міністерством. Відень дав покищо повну рівноправність чеської мови з німецькою, скасував цензуру, скасував панщину, тощо, а головне домагання обіцяв задоволювати пізніше.

Тоді саме німці скликали сойм у Франкфурті над Майном (у Німеччині), щоб усі німецькі землі злучити в одну сильну державу. Запросили туди і представників Чехії; між иншим, і Паляцького, бо вважали Чехію за німецьку країну. Та Паляцький до Франкфурту не поїхав, а відповів:

— Я не німець, а чех, належу до славянського племені. Коли я маю який талант, то віддам його на службу моїй батьківщині. Мій народ невеликий, а проте зберіг свою історичну окремішність. Чеські володарі часто бували в приязних зносинах із німецькими князями, але чеський народ за німців себе ніколи не вважав.

Ця гідна відповідь луною пішла по всій чеській землі. Вона була гаслом до нового політичного бою, бо в Чехії було серед німців досить таких, що бажали злуки земель чеської корони (Чехії, Моравії та Шлезька) із Німеччиною. Та тут прийшла чехам у поміч славянська думка. Чехи знали, що вони частина великої славянської родини. Сходяться німці з усіх земель і держав, чому ж би і слав'янам не зійтися, не порадитися, не подати собі руку? Отак прийшло до Славянського Зїзду у Празі. У 1848. р. зїхалися представники всіх славянських народів. Всі слав'яни говорили своїми мовами й один одного розумів...

*

Тут студент відорвався від книжки. Нагадав собі, що десь читав щось про той зїзд, що на ньому були й наші представники з Галичини, що вони на зїзді промовляли, що ті промови викликали були велике вражіння, що про них розписувалися тодішні чеські газети, а одна з них писала²⁰⁾, що „українська мова найніжніша з усіх славянських мов”. Та таких похвал для нашої мови студентові доводилося читати багато.

*

Прегарною мовою відкрив зїзд Паляцький. Почалася зїздова праця. Та зїзд устиг ледви виготовити

відозву до народів Європи і мусів розіхатися, бо з дрібної причини, що її спровокували вояки, у Празі вибухла революція, й австрійські війська почали бомбардувати Прагу.

Карло Гавлічек -
Боровський
(1821—1856).

На чолі національних чеських змагань і політичної боротьби стояв тоді молоденький поет, дуже талановитий публіцист²¹⁾ та критик — Карло Гавлічек Боровський. У своїх часописах він завзято боронив чеських прав, підносив потребу господарської сили, як основи цілої політики й волі, реформи шкільництва, живої участі села в політичних національних змаганнях. Сміли-

во й гостро виступав проти політики віденського уряду. Одне слово, знаменитий висловник усіх чеських бажань, він підтримував усіх чехів на дусі, коли повіяло з Відня знову супротивним вітром. Але ж не довго довелося йому це робити. Часопис його уряд припинив, а Гавлічка закинув у вязницю, в далекий Тиролю, звідкіля він повернувся з сухотами і в 35. році свого життя помер.

*

Студент задумався і знову перестав читати. Він знав життєпис цього визначного чеха, читав його гарні вірші в українському перекладі Івана Франка, нагадав собі, що його „Охрещення св. Володимира” написане нашим коломийковим віршем, пригадав собі, що Гавлічек стояв за самостійність українського народу й дуже не любив Москви. Як студент був іще у Львові й не бачив ні чехів, ні Праги, відчував дивну прихильність до цього

чеського пробудника, а тепер... тепер іще ближчим він став для нього, ще наче ріднішим...

*

Гавлічкові думки ввійшли, як кажуть, в євангеліє чеського народу, вони стали його політичною програмою. Гавлічек нагадав чехам, що народ сильний духом не уляже під напором чужого шовінізму²²), що сила народу — в його освіті й незалежності, що тільки народ високоморальний і освічений може здобути волю, а неосвічений хочби увесь сплив кровю в революціях, не здобуде ні права, ні волі, — що весь народ треба зорганізувати до продуманої, доцільної культурної праці. Для чехів були дуже важні такі його слова:

„Колись мужі вмирали за честь, за добро свого народу, а ми з тої самої причини будемо жити та працювати!” — цими словами він виганяв із серць чеського народу зневіру.

Після здушення революційних рухів у цілій Австрії тут настав тяжкий час повороту до давнього національного гнету. Усі, що боролися за новий лад, позамовкали, взяли до спокійної наукової праці, а як ні, то — опинилися у в'язницях, чи на засланні, за границями рідної землі. Знов прийшла заборона друку, настав твердий поліційний лад. Навіть на засідання управи Музею приходив поліційний комісар. Чеська шляхта перестала підтримувати національну справу.

Чого ж властиво домагалися і Паляцький і Гавлічек?

Розриву з Австрією вони собі не бажали, а хотіли тільки, щоб та Австрія була справедлива, щоб у ній усі народи користувалися однаковими правами. А щодо Чехії, то вони домагалися, щоб чеське незалежне

королівство було у звязку з Австрією. Гавлічек побоював завзято політичне москвофільство, що вже тоді зарисовувалося між чехами. І побоював свідомо, бо жив два роки (1843—1844) у Росії й переконався, чого можна від Москви сподіватися. „Миліші мені явні вороги, ніж москалі з своїми поцілунками”, казав він.

З роком 1860. чехи почали новий бій за свої конституційні права, але за той час узялися гарячково до організаційної праці. Відомо, що погроми, нещастя й упадок родять змагання до направи, стають доброю життєвою школою, яка скріплює відпорність поневолених, стають джерелом витривалої продуманої праці, яка залишається щоденною потребою й тоді, коли біда мине. Чехи це знали й забралися до організації. Де найшлося кілька свідомих одиниць, зараз вони закладали „Бесіду” не тільки для товариського життя, але й для національної культурної праці. Товариства, що звалися „Єдноти”, працювали в мішаних національно околицях. Там вони закладали чеські шкілки, спроваджували туди чеських ремісників і торговців, і таким чином не тільки втримували чеський стан посідання, але й його поширяли. Свідомі чехи дбали про те, щоб не втратити ні одної душі для свого народу.

При всій цій роботі вони мали все на думці „Свій до свого”, „Не даймося”. Чехи знали добре, де котрий чех живе на чужині, й заїздили до чеської гостинниці, харчувались у чеській харчівні, купували в чеській крамниці. При всьому цьому дивилися на ошадність.

Та попри ошадність у тих часах чехи славилися своєю жертвенністю. Не було чеха, що не дав би жертви на освіту й чеську школу. Кожний посилав жертву і платив національний податок. Го-

стинниці, заїзdnі доми, купці, промисловці, ремісники, селяни, робітники, — всі чванилися своїми грамотами членів-добродіїв чеських установ. Ось жертва 200.000 зл. такого Глявка дала початок для оснування чеської Академії Наук. Він уфундував також чеський Академічний Дім. Чеські банки й каси своїм коштом ставили пам'ятники визначним чеським діячам та давали фонди на культурні цілі.

До бою за народні права стало нове покоління. В 1863. р. повсталa нова політична партія, т. зв. „молочеська“, що вела послідовну опозиційну політику проти віденського уряду й німеччення країни. Та найцінніше те, що вона звернула пильну увагу на селян, міщан і робітників. З допомогою популярних викладів це нове покоління стало в безпосередній сутич із масами і їх національно та політично освідомлювало. Важне було, щоб ті маси були освічені, бо з неосвіченою юрбою не виграєш. Тимто для плянкової освіти народу при допомозі дешевих книжок повсталo 1867. р. товариство „Matice lidu“.

А кілька років раніше подумали і про здоров'я та тілесну справність народу, про його моральну силу. Чехи знали, що нарід треба виховувати так, щоб кожний свою особу, своє добро підпорядкував одній думці — добру нації. Для того заснували вони в 1862. р. товариство Сокіл. А повсталo це товариство не тільки для руханки. Воно мало плекати в кожному чеху духа відваги, мужности, дисципліни, братерства. І „Сокіл“ це робив. Розвивалoся товариство дуже скоро. Скрізь повставали сокільські гнізда.

Від 1868. р. почалися переслідування Соколів, влада чіпалася всяких дрібниць, щоб розв'язувати гнізда, не дозволяти на прилюдні виступи, зїзди. Доводилося

обмежитися руханкою. Але згодом справи наладналися, й 1882. р. міг уже відбутися перший усесокільський зїзд. Відтоді „Сокіл” поширив свою діяльність — почав творити читальні, бібліотеки, улаштовувати відчити, виклади, курси, змагання, прогулянки, культурні забави, тощо. Ця праця сильно освідомила чеське село. На зразок чехів почали основувати сокільські товариства інші славянські народи в Австрії й на Угорщині: поляки, хорвати, українці...

*

Тут студент ізнову спинився. Тільки роком раніше повстала у Празі організація, що своїми завданнями і працею нагадує нашу „Просвіту”. Якось мимохідь прийшла думка, чи не взорувалися наші діячі, що 8. грудня 1868. р. відбували перші загальні збори „Просвіти” у Львові, і на чеській праці... А щодо „Сокола” й наших руханкових організацій, які мали й мають таку велику вагу для нашого народу, то вони таки певно, як у книжечці написано, повстали на чеський зразок. Правда, наш „Сокіл” заснувався трицять років після чеського (1894. р.), й розвивався спершу дуже пиняво, та щойно перед війною, за головства невтомого сокільського батька Івана Боберського (1908—1914) дійшов він до розквіту, але ж бо й нам куди важче було жити, ніж чехам, куди важче було боротися...

*

Яка ж була австрійська політика в 60. рр. XIX. ст. супроти чехів?

Коли 1861. р. зійшовся в Празі сойм, то складався він тоді майже виключно з німців. Тоді німець заступав — 2500 виборців, чех — 25000, бо такі були виборчі округи. До того уряд не цурався зловживань і натисків при виборах. В 1860. р. Австрія відновила кон-

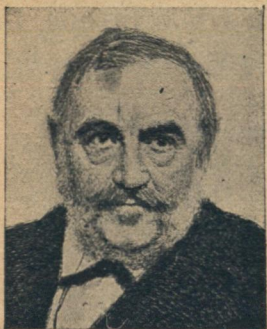

ституцію. Та тоді права краевого сойму сильно обкрито, вся законодавча сила дісталася віденському парламентові. Чехи знали, що в чеському соймі вони не забаром здобудуть перевагу, але в парламенті це була неможлива річ. Рахуючись із цим, вони не виступали тоді з такими домаганнями, як ось мадяри, щоб дістати повну самоуправу. Жадання їх були тоді скромні, вони домагалися лише деяких змін у конституції. Та парламент був глухий на їх домагання. Тоді чеські посли склали відповідну заяву, покинули 1863. р. віденський парламент і 16 років його бойкотували.

Цей учинок різно оцінювали. Та тепер усі так думають, що хто покидає поле бою, той уже програв, а хто видержує в вогні ворогів, той усе може мати на дію на перемогу.

Тимчасом у 1866. р. вибухла війна Австрії з Прусією, й Австрія ту війну програла. Після тієї невдачі зайшли в житті австрійських народів важні переміни. У 1867. р. Угорщина стала майже окремою державою, Австрія поділилася на дві половини й почала називатися „Австрійсько-угорська монархія”. Для чехів і для словаків це була дуже некорисна подія, бо чехів видавала вона на поталу німцям, а словаків — мадярам. Проти поділу чехи запротестували, але це ні нащо не здалося. Німці здобули перевагу в соймі і в самоуправі. Почалися переслідування. То був такий час, коли на чехів сипалися кари тільки за те, що визнавали себе чехами, коли понад 700 чехів сиділо по в'язницях. Тоді й чеські жиди станули проти чехів, підтримували ту австрійську політику. Чеська молодь, здобувши фахову освіту, не могла найти для себе праці в рідному краю, бо вся промисловість і майже вся велика торгівля були в руках жидів та німців. І молодь почала подаватися на чужину, щоб там шукати собі хліба...

Коли 1867. р. пражський сойм мав вислати послів до віденського парляменту (такий тоді був закон), то чехи, з огляду на крайню непригідні для себе обставини, рішили й далі парлямент бойкотувати. На чолі політичного проводу стояв тоді знаменитий чеський громадський діяч і організатор Франц Рігер, найближчий співробітник Франца Паляцького, один із тих, що стояли за

Фр. Рігер (1818—1903).

перетвір Австрії у спілку самоуправних народів, один із основників і редакторів великого чеського часопису: „Národní Listy“. Цікава була його промова в соймі, що він її виголосив до послів-німців. Між иншим він сказав таке:

— Йдучи за своїми політичними переконаннями, ви, панове, відходите до Відня. Ми вам боронити того не можемо. Але памятайте, що хоч ви тут маєте більшість, то заступаєте меншість, а ми більшість. У сполуці віденського й пештенського парляменту я бачу ясну спробу поневолити славянські народи в обох частинах держави. Над одною мають панувати — німці, над другою — мадяри. Ми переконані, що такий поділ прав, які належаться иншим, не вдержиться, бо підставою держав є справедливість!

Після цієї заяви послы-чехи покинули сойм.

Деякі проблиски надії приніс чехам 1870. рік, коли цісар мав думку коронувати себе короною св. Вацлава у Празі й дати Чехії 3 міністерства: справедливости, освіти і внутрішніх справ. Та, під натиском мадярів і німців, нічого з того не вийшло. Чехів це не здивувало. За більш, як 2 століття, не було в рішальних уря-

дових колах у Відні ніодного чеха. В 1871. р. імену-вали двох чехів міністрами, але це всього на 7 місяців. Усі осередні уряди були в руках безоглядних ворогів чеського народу, а ці вороги мали на думці не добро країни, а — її понімецчення. Виразно це стало в рр. 1871—1879, коли то почато закладати німецькі школи для кількох німецьких дітей, куди силою й під загрозою зганяли теж і чеські діти.

Найбільш відчували це погряничні, національно мішані частини краю. В часі найбільшого гнету чеського народу там розвивалася велика фабрична промисловість, а нові багаті станули на послуги німецченню. У чисто чеських, переважно хліборобських, околицях промисловість розвинулася значно пізніше. На службу німцям у мішаних частинах станула й велика торгівля. А широкі простори землі ще від білогорської битви були в руках чужинців. Отак слабий із соціального боку чех-робітник у німецьких фабриках, дрібний ремісник чи купець, малоземельний селянин та малий урядовець, усі вони, як один, були залежні від німецького капіталу, державного уряду, що ширив понімецчення країни.

Але ж маса чеського робітництва, що перейшла у другій половині XIX. ст. в ці майже вже понімецчені околиці, надала їм прикмети мішаних місцевостей, і хоч була окружена німцями, оперлася німецьким впливам і свою народність зберегла.

У 1879. р. молодочеська партія рішила закинути свою дотеперішню політику й виборювати у Відні все, що можна було вибороти. Зараз після того покликано на міністра одного чеха, чеські політики почали домагатися національної рівноправности: прав для своєї мови в школах і урядах, щоб чех мав право до всіх урядів писати по-чеськи й діставати від урядів відповідь чеською мовою, щоби внутрішнє урядування на

чисто чеських землях було чеське — на німецьких могло собі бути німецьке. Мовний закон із 1880. р. сповнив деякі домагання. В 1882. р. празький університет поділено на чеський і німецький. Та німецькі газети вдарили на сполох, що наче б то в Чехії німці загрожені, що чехи ніби то намагаються їх винародовити, що німцям урізують їх стан посідання. Ті всі звістки почали дістатися у світ, сполошився уряд, настрашилося німецьке населення, дарма що всі вони були неправдиві.

Тоді то німці оснували 1880. р. шкільне товариство, правда, у Відні, але головно проти чехів. У відповідь на це, чехи того самого року заснували Осередню Шкільну Матицю, думаючи псборювати німців придуманою ними зброєю. Але ж мета цієї організації була передусім така, щоб рятувати чеські діти в тих місцевостях, де чехи були в меншості, де не мали опіки місцевих урядів, громадських і державних. Тоді то повстав з дрібних чеських вкладок, збірок і датків поважний фонд, з якого основано низку чеських дитячих захистів, народніх, міських і середніх шкіл там, де вони були потрібні для чеських дітей, і де не було надії, щоб їх заклала держава. Тут допомагали сильно місцеві Матиці й різні чеські товариства, що працювали для чеських меншин уже від 70-их рр. XIX. ст.

До тих приватних шкіл чехи приймали тільки чеські діти, зате німці до своїх шкіл наганяли дітей фабричних і гірничих робітників-чехів на те, щоб їх винародовлювати.

Почався новий чесько-німецький бій. Всякі спроби чесно й справедливо наладнати співжиття між обома народами німці гордо відкидали. Найшовшиися в соймі в меншості, вони зажадали 1884. поділу Чехії на країну чеську й німецьку, хочаби таким чином понімець-

чити чехів, соціально слабших, що жили серед німецької більшості. На місцях, де німці творили більшість, доходило до виявів великої нетерпимости, а то й гвалтів. Досить було вивісити чеський прапор, а вже німецька боївка руйнувала чеські школи, чеські приватні дома. Вона нападала на свята й на прогулянки і до крові нераз побивала навіть жінки й діти. Чеські товариства не могли в таких місцях дістати приміщення на ніякі свої виступи. Хто по-чеськи зажадав у гостинниці їжі або кімнати на нічліг, тому не давали ні одного, ні другого. Поліція все приходила за пізно і винних не могла знайти...

Коли ж німці почали організувати свої воевничі товариства, т. зв., „бунди”, то чехам терпець увірвався. Почала ворухитися студентська молодь, згуртована в товаристві „Омлядіна”, — вона організувала робітництво. Коли 1872. р. австрійський міністер Гавч²³⁾ заборонив відсвяткувати 300-ліття народин Коменського, студенти владили похід на Білу Гору, співаючи: „Тремти, австрійський тиране, на шматки тебе посічемо”. Найближчого року демонстрації знову повторилися. Вони були ще гостріші, на них домагалися чеського королівства у звязку з Австрією. Студенти попали до вязниці. На процесі запав судовий засуд: один — 16 літ, один — 2¹/₂ року, а 68 інших разом 90 років вязниці. Користи з демонстрацій не було, а втрати були болючі й великі.

В суспільстві перестали вірити в якунебудь поміч і охорону Австрії. Чехи почали тоді покликати до життя організації, що тисячами своїх клітин стали на єдино можливий шлях — самопомочі й самооборони. На місцях із мішаним населенням почали виростати Народні Доми, Сокільні, каси й інші товариства для господарського й фінансового скріплення чеського живла.

Наслідки цього були такі, що свідомість і відпор-

ність зростала, з господарського погляду йшло до щораз більшого унезалежнення. На цю велику самооборонну працю чеське громадянство добувало потрібні фонди завдяки даткам чеського народу.

У 1897. р. Відень видав нові мовні розпорядки, що вносили деяке поліпшення в чесько-німецькі відносини. Хоч і тепер німці залишалися й надалі упривілейовані, але розпорядки ці їм не подобалися — вони почали проти них завзятий бій. Під впливом мадярів і Німеччини Відень завернув розпорядки, і чехи знову наїшлися там, де були давніше — в мішаних околицях чехи діставали урядові письма мовою німецькою. Німці знову виступили з домаганням поділу краю на дві частини. В чеській частині німецька мова мала задержати свої давні права, чеська ж мова в мішаній частині не мала мати жадних прав, а коли б її в урядах і допускати, то тільки з допомогою перекладачів. Усі німецькі партії вирішили в 1899. р. домагатися поділу й найвищих урядів. Проти того запротестували всі чеські партії й домагалися повної рівноправності обох мов. Але австрійський уряд знову пішов за бажанням німців. Тут їм стала в допомогу урядова неправдива статистика²⁴⁾ народности населення. Німці творять у Чехії $\frac{1}{3}$ всього населення, а тимчасом на 115 повітів (крім Праги й Ліберця) признано чеськими — 67, німецькими — 44, а мішаними — 4. На 243 окружних судів признано чеськими — 138, німецькими — 95, а двомовними — 10. Проти такої несправедливості чехи запротестували й відмовили віденському парламентові права рішати про мову в Чехії, до того, мовляв, покликаний сойм у Празі.

Нова виборча реформа до парламенту 1907. р. принесла знову покривдження чеського населення. Тоді прийняли взагалі засаду, що один посол мав заступати

пересічно яких 49.000 громадян. Але в дійсності посол-німець заступав яких 39.000, а чех — 55.000.

*

Студент ізнову перестав читати й задумався. Книжечка підносила кривди чеського народу з нерівномірного трактування німців і чехів у Чехії — і це було боляче для чехів. Але ж коли він порівняв, як кривдила Австрія українців у Галичині, як уряд не допускав українських послів ні до сойму, ні до парламенту, як виборча реформа 1907. р. скривдила наш народ, як український посол заступав не 55.000 населення, а — 100.000, як для Галичини придумано двомандатові округи, як українці могли вибрати всього 32 послів разом із Буковиною, а поляки... — то становище чехів не було ще таке важке. Таксамо було воно і зі школами...

„Але видно, чехи краще вміли боротися”, докінчив студент свою думку, „у своїй боротьбі були постійніші, витриваліші...”.

*

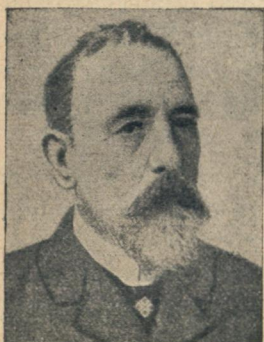
Але ж у цій боротьбі сильно шкодило чехам те, що вони були сильно порозбивані на різні партії. Так ось, н. пр., на 75 посольських мандатів було аж 283 кандидатів... З того партійного розбиття скористали німці і знову почали наступ, особливо там, де чехи були в меншості. Вони проголосили бойкот чеських товарів, не дозволяли закладати приватних шкіл, у державних вели безоглядне німеччення, так що навіть дійшло до шкільного страйку (1908), і нарешті почали німці обструкцію²⁵) в соймі та цілі два роки унеможливляли його працю. До якогось порозуміння між чехами й німцями в Чехії не дійшло. Прийшло тільки частинне порозуміння на Моравії, де чехи творять три четвертини населення.

*

Студент задумався. В нього дома дуже часто йшли розмови про те, як перед війною йшла в Галичині боротьба між українськими партіями, як її використовували противники, як сильно на цій боротьбі тратила українська нація, та як одностайні виступи приносили користь народів.

*

Австрія вела таку політику супроти чехів: раз одною рукою щось давала, то знову другою забидала, а поправді — була все їм ворожа. Це чехи, зі зростом свідомости, з великим розвитком преси²⁶), культури,

Сватоплюк Чех
(1846—1908).

письменства знали, тому Австрії не вірили і її ненавиділи, а вірили в силу свого народу, в конечність самопомочі й самооборони. На бойкот чеських товарів вони відповіли гаслом „Свій до свого”, і послідовно переводили його в життя: коли який чех не міг чого дістати в чеській крамниці, в чеській фабриці, в чеського ремісника, то якось обходився до того часу, доки всього цього не придбали свої люди.

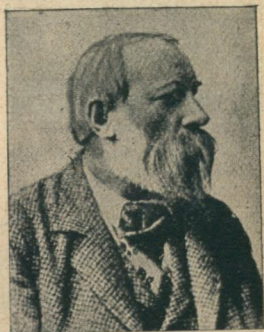
Як народ економічно слабший, вони рятували себе переселенством (еміграцією). Важне було тут теж те, що вони ніякої праці не стидалися, не сиділи в нужді на роздроблених ґрунтах, батькам на шиї. Що не могло відплисти до торгівлі, ремесла, чи фабричного промислу, те відпливало за гряницю. Скрізь було багато чехів: в Америці, в Німеччині, в Австрії, на Волині. Та скрізь вони залишалися чехами, по-чеськи виховували дітей, вціплювали в їх серця, що їх батьківщина — чеська земля, що її серце — золота Прага. І до тієї

золотої Праги заїжджали переселенці, щоб подихати рідним повітрям.

Та відходили за границю не лише селяни, ремісники, робітники, але й інтелігенція, учені, письменники, журналісти, фахівці. Вони знайомили чужинців із історією, життям і змаганнями чеського народу. А це мало велику вагу, бо так чужина пізнавала чеський народ.

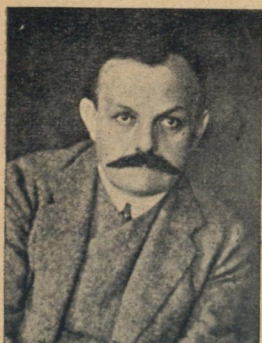
А треба знати, що рівночасно із зростом свого власного господарського життя, зростала сильно чеська культура, розвивалася чеська наука, чеське мистецтво, чеське письменство. Вже здавна чехи мали вчених людей, що про них знав увесь світ (Гус, Коменський, Добровський, Шафарик). А для самих чехів усе велике значіння мали письменники, що своїми творами розбуджували національну свідомість, ущіплювали любов до минулості чеського народу і взагалі до всього, що чеське. Все чеське письменство

Ярослав Врхліцький
(1853—1912).

першої половини XIX. ст. — національне, воно виховувало молоді чеські покоління на добрих чехів (Вітеслав Галек, Карло Ербен, Ян Неруда, Карло Гавлічек-Боровський, Божена Немцова й т. д.). У другій половині XIX. ст. появились великі таланти, що продовжували діяльність попередників — у національному дусі. Із них Альойс Їрасек створив національну чеську історичну повість, відтворив усе минуле чеського народу, а поет Сватоплюк Чех (1846—1908), своїми поемами, то високопатріотичними („Пісні раба”, „Лешетинський коваль” і ин.), то сатиричними (насмішливими) творами, поетичними і прозовими, які немилосерно конфіскувала цензура, скріплював національного духа

та збуджував надію на краще майбутнє чеського народу. Інший поет, Ярослав Врхліцький (1853—1912), дуже плодучий, був посередником між чеським народом

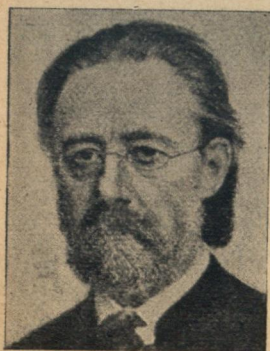

Йосеф Махар
(* 1864).

і Європою, дав чеському письменству дуже багато творів із різних ділянок і переклади майже всіх найбільших поетів світу. Із інших великих поетів, що ними зацікавилася Європа, треба назвати Йосефа Махара (* 1864), який у своїх поемах та прозових творах звернув увагу на деякі хиби в житті чеського народу, висмівав те, що, на його думку, шкодило чеській нації — але ж усе з великої любови до

свого народу і своєї батьківщини.

Високо піднеслася й чеська музика, що теж мала великий вплив на зріст національної свідомости. І чеська

Бедржіх Сметана
(1824—1884).

музика XIX-го століття — теж національна. Твори таких композиторів, відомих і скрізь в Європі, як: Зденек Фібих (1850—1906), чи Антонін Дворжак (1841—1904) — наскрізь чеські. Та найславніший із них — Бедржіх Сметана (1824—1884), а його опера²⁷) „Продана наречена“, чи музичний твір „Мій рідний край“ (Má vlast), зробили його ім'я славним не тільки серед чехів, а й на цілому світі. Для твор-

чости цих композиторів мало велику вагу те, що їх твори могли грати в чеському національному театрі.

Отак чеське письменство, наука, мистецтво не лише робили своє серед чехів, але й знайомили світ із чеським народом.

*

Студент відклав книжку. І в житті українського народу мало письменство дуже велике значіння. Українське національне відродження і склалося під впливом письменства. Та ж народом зробив нас Шевченко. Національну свідомість будили в нас наші талановиті письменники. Через них теж нас трохи знає Європа. Правда, не так, як чехів, але знає... Не так уже музика. Хоч ми вважаємося за народ дуже музичний, але куди нам до чехів. Треба б, щоб наші музики від чехів училися. Тай уже вчаться. Він сам пізнав кількох молодих людей у Празі, що вчаться в чеській консерваторії²⁸). І на композиторів учаться...

А з творів Врхліцького, Чеха та Махара він дещо читав. То ж Франко їх перекладав. Франко Врхліцького назвав колись „одним із наймогутніших посередників у міжнароднім обміні літературного добра”, себто, що Врхліцький передавав чеською мовою у своїх перекладах ті думки, які найбільші поети світу вклали були у свої твори.

Таксамо чув він від свого батька, що „Продану наречену” перед війною виставляв наш театр і в Галичині, і в Києві, що ця опера дуже скрізь подобалася, а подобалася тим, що її музика — чеська, народня, близька до нашої.

Взагалі тільки подібностей, але ж...

*

У національній праці дуже скрізь шкодить розбиття на партії. Шкодило партійництво й чехам. Треба було створити один осередок, що кермував би цілим

життям, треба було зробити так, щоб кожна клітина, кожний чех були на своєму місці, щоб прямували у своїй праці до одної мети. І після чотиролітніх важких зусиль повстав 1904. р. такий осередок, у якому були заступлені всі чеські партії. Звався він: „Чесько-словацька Народня Рада”. Всі чехи, без огляду на різниці політичні, віросповідні, станові, дома й за границею, сполучилися для праці в ім'я спільної всім чехам і словакам мети. Осередній секретаріят „Народньої Ради” був у Празі, відділи були — в Брні, в Опаві і в Відні.

„Народня Рада” поклала у свою програму — здійснення державного права й самостійности колишніх земель чеської корони. Це була найвища всенаціональна мета. Та покищо вона рішила вести завзятий бій проти скупчення всіх справ у Відні, проти того, щоб чеські справи вирішували проти волі чехів. Вона гостро ставила справу прав чеської мови в урядах та у прилюдному житті, рішила довести до того, щоб людина, яка не знає чеської мови, не могла бути в Чехії урядовцем. Для перевіру дійсного стану почато збирати докладні статистичні дані. Таксамо „Народня Рада” мала слідкувати за справами культурними й господарськими, спрямовувати діяльність культурних і господарських установ туди, де була потреба. Крім цього, вона мала додивлятися до того, щоб між чеськими установами й товариствами була розумна співпраця, щоб вони не робили собі взаємно шкідливої конкуренції, а щоб собі взаємно помагали.

Таксамо „Народня Рада” занялася загроженими околицями, де чехи творять меншість, і тут не шкодувала ні праці, ні жертв, щоб за всяку ціну здержати наступ німців і мадярів.

Крім цього, вона навязала живий зв'язок із

чеською та словацькою еміграцією. Ця еміграція начислювала яких 2 міліони 300 тисяч чехів і словаків. Вона купувала багато чеських книжок, передплачувала часописи і вкладала великий гріш у розбудову чеських культурно-освітніх та господарських установ. Таксамо „Народня Рада” не поминала жадної нагоди, щоб не висилати своїх представників на різні міжнародні вистави, зїзди, анкети, тощо. Вона здавала собі справу, яке велике значіння мають звязки з иншими культурними народами, і старалася приєднати для чеської справи щирих оборонців і приятелів скрізь — у Франції, Англії, Італії, Еспанії, Сербії, Бельгії, Росії і в Америці.

Велику увагу звернено на шкільництво: вселюдне й середнє, й особливо фахове. Скрізь повставали різні роди шкіл: ремісничі, торговельні, господарські, хліборобські. Де не можна було добитися школи від держави, чехи закладали приватні. Перед війною чехи мали університет у Празі та робили заходи, щоб дістати другий університет — у Брні. Крім того, мали дві високі технічні школи — у Празі і в Брні, мали малярську академію, академію мистецького промислу та мали чеську Академію Наук. Число неписьменних спало на 2 на сто. Не було на селі письменного чеха, що не читав би щодня своєї газети, що сяк-так не визнавався б у поточних справах.

Разом із зростом освіти і знання йшов розвиток чеської господарської сили й господарської незалежності від чужого капіталу.

Сильно піднісся рівень сільського господарства. А розвиток свій воно завдячувало кооперації, яка боронить селянських інтересів та є тим осередком, звідки йде поступ, почин і поміч. Перші ввійшли на

чеські села кооперативи кредитові, відтак споживчі для купівлі та продажу, нарешті для перерібки сільських продуктів.

У 1913. р. чехи мали кас Райфайзена — 2719, окружних кас позичкових — 166, міських кас позичкових — 1304, міських кас ощадности — 357, банків — 22. Цей величезний зріст тривав приблизно 50 років, бо перший банк оснували міщанські кредитові товариства щойно 1860. р.

Почалася розумна господарка на ріллі. Вона довела до того, що вже перед війною не було в Чехії не вжитків. Із господарських рослин чехи плекали буряки, пшеницю, ячмінь, декуди — картоплю, жито, овес і хміль, до того — рогату худобу, так що на 1 гектар припадало 62 штуки, а окрім того — свині. Хліборобські продукти не тільки споживали, але ще й перероблювали в фабриках і вивозили. Ось, напр., 1911/1912. р. вивезли на 349,000.000 корон цукру, спирту, пива, солоду, хмелю і крохмалю. А масарських виробів, мармеляди²⁹), консерв овочевих і городини вивезли на 100 мільонів корон. Великий прихід давали чеським селянам фабрики цукорків, чоколяди, цикорії та кави з жита й ячменю. Само село торгувало квасною капустаю, квасними огірками та сушениною. У фабриках мали люди роботу. Самі броварі (676) давали в 1912/13. р. роботу 20.000 робітникам. Багато грошей плило з молочарської господарки, із млинів!

Разом із цим ішло лісове господарство. Частину лісового дерева вивозили, частину переробляли у трачках. Відомі були в цілій Австрії чеські меблі з чеських фабрик і столярень, плетені чеські меблі, чеські музичні струменти, коші, забавки, щітки, квачі, тощо. Дещо з того припадало й на домашній виріб.

Для хемічної та металевої промисловости чехи частину сировини спроваджували й її перероблювали. Самих хемічних виробів вивезли вони в 1911/12. році на — 230 мільйонів корон, а шкір, обуви і рукавичок на — 270 мільйонів. Чеських машин, залізних і сталевих предметів, плугів, тощо вивезли в тому часі на — 579 мільйонів корон. А 1200 металевих фабрик давало заробіток 150.000 людей. Для вовняних, бавовняних і льняних виробів треба було спроваджувати сировину — в тому часі вивезено товару на 905 мільйонів. Перед війною 95% усієї ткацько-прядильної (текстильної) промисловости Австро-Угорщини припадало саме на чеські землі. Самі вишивки та мережива давали заробіток — 10.000 людям. А 70 фабрик гудзиків давали працю — 8000 робітникам.

Чеські і словацькі землі займали одне з перших місць ув Європі щодо цілющих джерел. Відомі на увесь світ такі купелеві місцевости, як Карлові Вари (Карльсбад), Марійські купелі (Марієнбад), Теплиці, Яхімово (Йоахімсталь), на Словаччині — Піщани, Тренчин. Що року зїжджалося сюди багато гостей. Багато цілющої води що року вивозили світами.

Чеська земля багата на мінерали, найважливіші з них — вугіль і залізна руда. У копальнях вугля було зайнятих перед війною 130.000 робітників і 5000 фахових наглядців, інженерів. Окрема глина давала змогу високо розвинутися виробам із порцеляни, фаянсу³⁰⁾ і шкла. Ці вироби мали свою світову славу. Окрім того Чехія витворювала вапно й цемент.

Правда, фабрична промисловість не була перед війною виключно в чеських руках, але й не була вже, як колись, виключно в руках німецьких. Чехи здобували її своєю впертістю, знанням і ощадністю, ставали що раз більше й більше незалежними й перед війною

були вже народом багатим і з господарського погляду незалежним.

До того всього чехи були вже останніми роками перед війною дуже здисципліновані. А відомо, що дисципліна річ для нації — найважливіша. Дисципліна, послух — слова страшні для рабів, а не для свідомих людей, які знають, що роблять і куди прямують. Підпорядкувавши себе „Народній Раді”, вони знали, що понад особисті справи, понад партійні свари й різниці, треба піднести спільне всім чехам добро чеської нації, й до того добра треба всім чехам прямувати.

У такому стані духової, політичної й господарської сили захопив чехів 1914. рік.

*

На цьому книжечка кінчалася. Було ще кілька сторінок про початок усесвітньої війни, про переслідування чехів 1914—1916. рр. — але ж ці речі були вже студентові відомі.

Прочитане дало йому привід до деяких порівнянь та висновків. Шість мільонів чехів і за такий розмірно короткий час дійти до таких висот! А нас більш ніж шість разів більше — і як далеко залишилися ми поза чехами... Ні одної високої школи, ні театру перед війною, ні господарської незалежності, ні міст, ні промисловости...

Правда, чехи були в одній державі, не були розкавалковані, як українці, між три держави, не мали над собою москалів. Німці, хоч і утискали, але ж і вчили. У нас розвиток був зовсім инакший. До того там було в усіх свідоме прямування до мети, всі цупко трималися традиції. В нас того не було. І найважливіше — 1914. рік застав чехів приготованими. Для українців,

що перед війною загарливо і свідомо забралися до праці, 1914. рік прийшов за рано.

Різні думки обсіли голову юнака. З нетерплячкою чекав неділі, щоб побачитися з добрим провідником.

НА ГРАДЧАНАХ.

Була неділя. Чудовий соняшний день. Вулицями Праги проходжувалось безліч народу. Дзвонили трамваї, з усіх усюдів доносилися розливні звуки костельних дзвонів. Доходила десята.

На староміському майдані було дуже людно. Довкола Гусового пам'ятника стояла юрба дітей. Це з далеких гір приїхала шкільна прогулянка оглядати Прагу. Рік-за-роком на весну день-у-день приїжджає з усіх закутин Чехословаччини багато шкільної мблоді з учителями до Праги. Скрізь повно школярів. Скрізь стоять гуртками, учитель усередині, пояснює, розказує.

Студент чекав під ратушем свого доброго провідника й дивився на школярів у цікавих народніх гірських строях. Це була ходська молодь. А ходи й досі зберегли давній народній чеський одяг.

— Подобається стрій наших гірняків? — сказав, підходячи до студента професор Скршіванек, і подав йому руку на привітання.

Студент поклонився своєму доброму провідникові.

— Дуже подобається. Такий своєрідний і легкий. Як у наших гірняків — гуцулів, лемків чи бойків. І мальовничий, як у нас. Тільки ж різниться від нашого.

— Кожний народній стрій своєрідний. На жаль, у нас його закидують. Селяни носяться вже по-міському. Ще йно в горах, на Словаччині та в Моравії не цу-

раються свого народного одягу. А так, то ми його бачимо ще лише в театрі та в музеях.

— У нас іще держаться своїх строїв, хоч...

— Я це знаю. Бував у вас, бачив ваші чудові народні строї — гуцульські, лемківські, бойківські, буковинські, подільські, волинські. За всесвітньої війни доводилось бачити київський стрій і полтавський. Незвичайно гарний. І добре, що його люди тримаються. Хоч

Вигляд на Градчани знад Велтави.

боюся, що згодом і у вас він поволі буде зникати. Дорогий. І часу багато забирає...

Студентові приємно стало від слів професора. Справді, який таки гарний одяг має наш нарід. І скрізь инший; і скрізь гарний, дуже гарний.

Із староміського майдану професор повів студента понад Велтавою, попри Національний Театер, до пам'ятника Паляцького. Знад Велтави здіймався перед ними, з другого боку ріки, праворуч — замок.

— Це Градчани, — сказав професор, показуючи туди, де на синяві неба зарисувався ряд будівель і висока стрільчаста вежа костела.

— Це колишній замок чеських королів. У часі нашого упадку — касарні, занедбані, брудні. А тепер там сидить наш пан президент.

І професор усміхнувся.

— А та церква, то костел св. Віта з гробівцями наших королів. Ми туди подамося, на Градчани, та ще покищо оглянемо, що ще варто бачити.

Студентові подобався сильно пам'ятник Паляцькому: „батько чеського народу”, викований з граніту. сидить із книгою в руках, над ним із галузкою в руках постать наче янгола, — знак слави!

Перейшли мостом на Сміхов, побачили чудовий парк із гарним Музеем Народовідання і попрямували вузькими вуличками в напрямі Градчан.

— Я вмисне веду вас сюди, щоб показати Вам т. зв. Тіршів дім. Хто це Мірослав Тірш, чули?

— Чув. Основник чеського сокільства. А про сокільство читав у книжечці. Знаю коротку його історію та вагу, не лише для чехів, але й для інших славян.

— Але для нас, чехів, соколи мали ще й інше значіння. Наш нарід дивився на здисципліновані сокільські ряди як на воскресле чеське військо й відносився до товариства з великою прихильністю. Наших соколів не бракло ніколи там, де треба було виявити назверх національну свідомість. Вони з'являлись на національних святах, уладжували прогулянки в менше свідомі околиці, влаштовували товариські забави, культурні свята. І скрізь будили бадьорість, запал

Мірослав Тірш
(1832—1884).

і охоту до патріотичної праці. Ми добре розуміли ту правду, що гине тільки те, що не має в собі життєвої сили, що жити нездібне. І народи гинули із своєї власної вини, і ніколи не гинули в розквіті своїх моральних сил. Тимто й нашому, до того невеликому числом, народові ми мусіли дати здоровля тіла, здоровля духа й високу мораль. Тільки тоді не могла його вхопитися ніяка зараза, яка несла б

Із здвигу чеських соколів — вправи доросту.

смерть. І все це робив наш Сокіл. Не тільки вправи, не тільки сильні мязи були ціллю Сокола, а оздоровлення й відсвіження національних сил.

Зближалися до скромної домівки, обведеної від вулиці муром. Крізь браму ввійшли на подвір'я, де здіймався невеличкий пам'ятник Тірша на весь зріст: із лица бє бадьорість, запал. Оглянули дім і подалися далі. Професор кінчав свій виклад про Соколів.

— Сокіл поставив собі за мету виховати духово сильного чеха, а це бажав досягнути гармонією (узгідненістю) тіла й духа. Тимто наш Сокіл розвинув живу

й культурну працю, і в першій мірі звернув увагу на позашкільну молодь, на доріст, щоб мати його таким, який потрібний народові, що живе в постійному бою за своє існування. Сокіл перший увів у теплі, ясні салі, де панував дух братерства — полишену без догляду й опіки молодь, ремісничу й робітничу, що зростала в багні нездорових моральних і суспільних умов. При-тягнув Сокіл і жіноцтво та теж щиро ним займався. Таким чином виховували ми характери, піді й мали мораль. Раз-у-раз улаштовував Сокіл здвиги, на яких до вправ ставали тисячі Соколів, зокрема непроглядні маси чеського сокільського доросту.

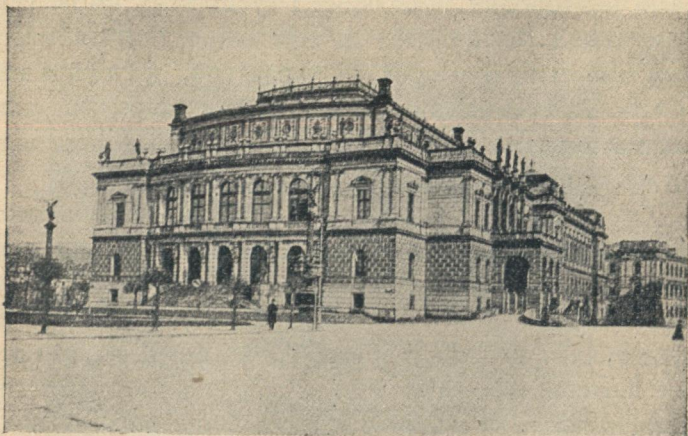
Студент пригадав собі, як його маленьким хлопчиною забрали були батьки до Львова, на здвиг українських Соколів та Січей, як тоді його молоде серце горіло, коли він дивився на вправи нашої м'олоді, як і він рвався туди на майдан вправ „Сокола-Батька”, та батьки не пускали, бо ще малий... Тепер він уже дорослий, належить до української сокільської організації, але ж їй дуже тяжко розвиватися. Слухаючи виводів свого провідника, він якось ненароком сказав:

— Тепер би, здавалося, Сокіл чехам непотрібний, коли є своя держава...

— Як непотрібний?! Сокільська організація, це — потреба чеської душі. Вона є скрізь там, де живуть чехи. Є вона й у Франції, в Німеччині, у Злучених Державах, тощо. Сокільство все боронилося перед політичними впливами, памятаючи про свою всенародню високу мету, що стоїть вище від хвилинних справ. До Сокола належить мало не кожний чех і чешка, чи це інтелігент, чи робітник. А організатор і учитель Сокільства все нам пригадував: „Вчімся служити своєму народові. Любов батьківщини, це та свята основа, на якій виросла тіловиховна праця. Де в серцях нема гор-

дої національної свідомости, де нема змагань до вищої мети, там тіловиховна праця вироджується в пусту забавку”.

— Так, усе це правда, — сказав студент і познайомив професора із українською руханковою справою. Професор цікаво прислухувався, як студент із запалом

Парлямент у Празі.

розповідав про всі труднощі, серед яких розвивалися українські тіловиховні організації й колись і тепер...

За той час перейшли майдан на т. зв. Малій Строні, перейшли Карлів міст і за трамваєм дійшли до великої площі над Велтавою, де здійснювалася велика будівля. Відсіля ще краще видно було Градчани.

— Це парламент нашої республіки! — сказав професор. — Засідають у ньому послы, що їх вибирають у нас на основі тайного, безпосереднього, рівного виборчого права. Є тут і представники з Підкарпатської Руси, або як ви кажете: з „Закарпаття”. Бачите, прапор: біло-червоний з синім трикутником на кінці коло держака. Це наш державний прапор. Колись, як буде більше часу, заглянемо й туди.

Тепер сядемо на трамвай і поїдемо на Градчани. При цій нагоді я розповім вам про наші визвольні змагання від 1914. р.

— Дуже буду вдячний, бо книжечка, яку я дуже докладно прочитав, кінчається 1914. р., що, як книжечка каже, не застав чехів невідготованими...

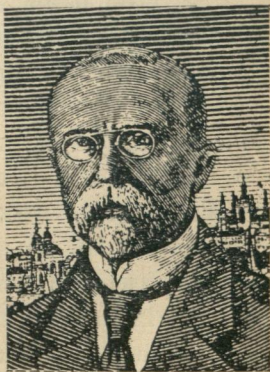
— Це правда. Рік цей нас не заскочив невідготованими. Збірними зусиллями школи, наших товариств і поодиноких людей ми поборили найнебезпечнішого, бо прихованого, внутрішнього ворога — неписьменність. Завдяки освітній праці ми досягли високий культурний рівень, національну свідомість і дисциплінованість усього громадянства...

— А мені здається, що до всього цього треба ще й відповідних людей...

— Треба, і ми тут мали щастя. Бо Боже Провидіння дало нам Тому Масарика, того вдумливого, глибокого мисленника, високо-освіченого, характерного й незвичайно працьовитого провідника народу. Тільки своїй невсипущій праці завдячує він те, що сам із низів, як ковалів син, син панщизняного робітника, дійшов до найвищих вершин.

— Він був професором?

— Так, університету. За 30 років праці він виховав нове покоління. Він нас учив, що „нема нічого жахливішого, як народ несвідомий, неосвічений, народ без віри”. Тимто народові потрібне знання, бо воно сила, яка вчить, як працювати, щоб дійти до кращого жит-

Перший президент
Чехословаччини
Тома Масарик
(* 1850).

тя. Одначе, — казав він, — широка освіта, то ще за мало. Національність мусить виявляти себе у високих змаганнях до створення своєї культури, бо почування і творчі думки є справжніми й конечними чинниками суспільного життя. Масарик поклав собі за мету виховати нову людину, свідомого, широко освіченого, чесного і працьовитого чеха. Не любив він голих, високих слів; замість них ставив — діло. Тимто проголосив війну всім хиbam і недостачам у нашому житті. Виходив із того, що освідомити собі власні помилки й осудити їх, не скидаючи вини за них на інших, це не значить, що я не люблю свого рідного й уважаю чуже за ліпше. Це самопізнання спонукує до праці й поступу. Масарик постійно пригадував нам, що долю народів вирішує не політика, а почування та творчі думки, і то такі, що зароджуються не в парламентах, а в головах та серцях одиниць, і то не тільки передових людей, але й тих, що живуть у скромних хатинах і тяжко працюють. Творчі думки поширюються й виховують нові й нові покоління. Треба все дбати про те, щоб наша освіта служила високим моральним ідеалам³¹), а видатні політики здійснюватимуть їх у практичній політиці. Скрізь, казав він, на кожному становищі можна працювати як-слід для свого народу, далеко ліпше, ніж, промовляючи в парламенті... Добрий чех той, хто морально й розумно працює, хто для користи не покидає своїх переконань, хто не є демагогом, не підхліблюється ні особам, ні масам, хто не лицемірить, не бреше в житті. Такі люди золоті, тільки такі люди приносять добро народові.

— Золоті думки! — казав студент.

Тимчасом трамвай вивіз їх нагору. Перед ними ліворуч був вхід до замку. Треба було висідати.

Почався обхід замкових будівель. Оглядаючи за-

мок, костел св. Віта, поодинокі палати, тощо, професор усе пояснював, а на замковому подвір'ї продовжував свій виклад про Масарика.

— Масарик висловлював завжди такий погляд, що все треба пам'ятати про славне минуле, але ж і власними силами, власною культурною працею треба добувати і славне майбутнє. Чехи малий народ, і саме тому треба нам духово й морально стати нарівні з великими народами, а то й навіть їх перевищити культурою, бо неволя жадного свідомого народу не триває довго.

— Так, культура має велику силу, — сказав студент, що десь вичитав таку думку.

— Має. І треба перевиховати народ, щоб заговорив про свої потреби ясно не тільки перед собою, а й перед світом. Тільки тоді зацікавиться нами світ, і чеська справа стане світовою справою. До того дійдемо тільки працею та тою великою мораллю, коли навчимося самі наказувати й тих наказів слухати. А наша зовнішня політика матиме тільки тоді успіх, коли будемо сильні всередині... Тимто треба піднести народ морально, розумово й матеріально. Треба скупчити всі свої внутрішні сили та їх організувати. В основу життя людини й народу треба покласти моральний зразок християнської віри в Бога й у безсмертність душі, бо чистий матеріалізм³²⁾ і атеїзм³³⁾ унеможливлюють усякий поступ у природі й історії.

Зближалися до великої вежі, куди колись саджали великих злочинців. Професор кінчав свої думки про Масарика:

— Переповісти вам ті золоті думки, що їх щедро порозкидав між нас Масарик у своїх багатьох творах, у статтях, у викладах, у відчитках, у промовах, значить — написати велику книгу.

— І чехи всі пішли за ним?

— Не відразу всі чехи його зрозуміли. Не знали, чого він від них хоче. Не розуміли й того, як гаряче любить він свій народ, не знали, як із усіх нас найбільше працює для нього. Спершу навіть його сильно поборювали. Спершу мав він і прихильників небагато. Ось, н. пр., подібні думки висловлював поет Махар, Масариків приятель. Підтримувало їх обох перед війною головню чеське вчительство. Але загал — поборював обох. Та виховний його вплив був такий сильний, що навіть і колишні вороги не зчулися згодом, як підпали під нього. І так поборюваний усіма і дуже нераз кривджений чоловік, став воскресником нашої державної незалежності!

У самому замку студент бачив силу давніх памяток. Професор показав йому салю, з якої колись чехи викидали цісарських урядовців 1648. р., та багато дечого иншого. Коли вийшли з замку, професор зясовував політичну діяльність Масарика перед війною.

— Масарик спершу тримався колишніх поглядів Паляцького й Гавлічка. Він змагав до того, щоб Австрію перетворити в союз рівноправних автономних (самоврядних) народів. Одначе згодом переконався, що Австрія до ніякої реформи й поступу не здібна. Тимто почав обмірковувати всякі можливості для того, щоб здобути державну незалежність, та й до того крок за кроком, певно й розумно підготовляв і чеських політиків і чеське свідоме громадянство. Отак 1914. р. вибухла війна. Раніше, ніж Масарик сподівався, хоч її передбачував і нас до неї приготовляв. Масарика захопила війна в Німеччині, і він, як австрійський громадянин, до Праги вже не вернувся.

Йшли попри міністерство закордонних справ.

Студент добачив вивіску, на ній — герб Чехословаччини й напис на гербі.

— Дуже цікавий напис на гербі: „Правда пере-
може!”

— Це Гусові слова, які потім перебрали були всі чеські провідні люди. Все ми вірили, все ми жили тією думкою, що правда переможе; вона й перемогла, тимто ці слова й виписали на новому гербі відновленої держави.

— Новий герб?

— Новий, бо ж давній державний чеський герб був білий лев на червоному полі. А на новому бачите герби^{33*)} всіх країн, що входять у склад теперішньої Чехословаччини. Нагорі збоку ліворуч — герб Словаччини: білий хрест на синій могилі, а все на червоному полі.

— Є й герб Закарпаття?

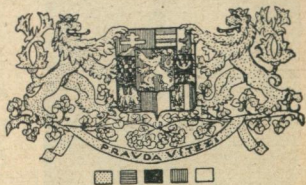
— Є. Зараз коло гербу Словаччини. Складається з двох частин: блакитно-жовті пояски й червоний ведмідь на срібному полі. Інші герби — Моравії, Шеська, є й давні історичні чеські герби.

Виходили з замку і спинилися нагорі. Перед ними лежала як на долоні вся Прага з її церквами й гарними будинками. Серед неї зеленіли сади й гадюкою виляса Велтава з кількома мостами.

— Яка краса! — крикнув захоплений студент.

Задивилися на місто й довго мовчали. Перший відізвався професор:

— З того, що ви вже знаєте, можете собі зміркувати, що в нас із вибухом війни настрий міг бути тільки проти-

Герб Чехословаччини (квадратики означають барви — золота, синя, чорна, червона, срібна — що є на гербі).

австрійський, що наші серця були по стороні Сербії й Росії. У такій важній хвилині настрої не могли рішати. Наш крок був надто відповідальний, щоб його зріло і всебічно не обміркувати. А тимчасом чехи-вояки вже робили революцію. Вони нерадо йшли на фронт і мали з собою готові вже підручники російської мови. Всі вони думали при найменшій нагоді піддатися й не воювати. Це був живловий рух, ніхто не агітував за ним. І він був тут вирішний. „Я був переконаний”, каже Масарик, „що ми повинні йти за прикладом наших вояків”. І так, син селянина проголосив війну Габсбургам...

— Як, проголосив? Масарик?

— Так, незабаром я це поясню, побачите, що це правда. Та проголосити — добре, але як це зробити? До явної революції ми не були ще приготовані. Треба було організувати таємну революцію, підземну. Не вважаючи на воєнний стан, на переслідування й арешти, нам удалося зорганізувати такий підземний революційний осередок, т. зв. „мафію”. На чолі її станув спершу Е д в а р д Б е н е ш.

Перший міністер закордонних справ відновленої чехословацької держави,
Едвард Бенеш
(* 1884).

— Теперішній міністер закордонних справ?

— Він самий. Ця „мафія” мала свої відділи на всіх чеських землях. Зв'язок із осередком удержували таємні агенти, які навіть не знали один про одного, але сліпо та справно виконували накази проводу. З другого ж боку „мафія” мала зорганізованих таємних післанців і післаниць, що виїздили за грانیцю. А наші заграничні організації живо піддержували порозуміння з „мафією”.

Найважливіше було те, щоб повідомляти про все потрібне Масарика. Відданих собі людей ми мали скрізь: у війську, у фабричній промисловості, особливо ж у хемічних фабриках та в фабриках воєнного виряду, на залізниці, при телеграфах, телефонах, в урядах, тощо. Революційний апарат³⁴⁾ був налаштований, але революцію були б німці легко здушили. Треба було чекати, як складуться події на фронті, а люди, що багато не розбираються у справах, числили на Росію. Праця „мафії” ставала що раз тяжча. Лютували арешти, засуди на смерть, часописи один по однім закривали, багато політиків дісталось до в'язниці. Тимчасом Масарик організував для революції чехів в Італії, у Швейцарії, у Франції та в Англії. Всіх їх умів він об'єднати для спільної історичної мети, всіх, без огляду на напрямки та переконання, вмів усунути непотрібні та шкідливі розмови про те, яка має бути майбутня чеська держава, — королівство, чи республіка. Його слова слухали всі проводи, мали до нього довіря, тим більше, що „мафія” переслала Масарикові уповноваження бути заступником волі народу.

Надивившись з замкової гори на Прагу, обидва повернулися ще раз до замку й подалися до замкового парку, щоб сісти на лавці й відпочити. Входити туди не всім можна. Але ж професор мав карту входу і впровадив туди юнака. Сіли під розложистим горіхом. До них доходили звідусіль пахощі квітів, що їх плекають у парку. Професор говорив далі:

— Масарик при кожній нагоді накликавав: „Залишіть тепер усі партійні сварки. Не сваріться за програми, ані за те, яка має бути наша держава. Збудуйте її найперше, а тоді вже, під незалежним дахом, сваріться, як захочете!” Австрійська влада лютувала. Проголосила Масарика зрадником держави, непокоїла

його дружину, заарештувала дочку. Масарик був на все це приготований: „Раніш, ніж те зробити, що я зробив, мусить людина добре наперед обміркувати, які втрати чекають її та інших. Я підрахував усі втрати й мушу все перенести, що мене чекає. Я переконаний, що перший мій обов'язок — допомогти своєму народові”.

Студент слухав із великим зацікавленням, не допитувався нічого, не вставляв своїх думок, щоб не переривати.

— У 1915. р. Масарик опрацював плян визвольної боротьби для всієї чеської еміграції на світі й вислав його провідникам усіх чеських організацій. Замітні його слова-накази з тих часів: „Усі чеські колонії мають за одним пляном працювати для визволу чеського народу. При кожній нагоді, на всіх зборах, у чужій і у своїй пресі, говорити тільки про свою незалежну державу. Треба шукати й підтримувати тісні зв'язки з чужими політиками й чужою пресою. Треба мати тісний зв'язок і порозуміння з Прагою та іншими містами на батьківщині. Допомогати визвольній праці не лише словами — треба приносити жертви не тільки маєтком, але й життям!” Зразком такої праці був Масарик сам. Він сходився із своїми давніми знайомими, прихильниками чехів, підшукував нових, виголошував виклади, писав статті, складав чужим урядам пропам'ятні письма, де доказував потребу існування незалежної чеської держави, одне слово — весь потонував у праці для рідного краю.

— І сам один? Хибá це робота одній людині під силу?

— Не під силу. І Масарик це знав. Тимто викликав з Праги для пропаганди освічених людей, що знали чужі мови. Виїхало кількох, між ними й Бенеш, якому тільки штучкою вдалося 1915. р. в останній хвилині

втекати з Австрії. Закипіла пропагандивна праця у пресі, у прилюдних відчитках, у кімнатах політиків і вчених. У тому самому році повстав „Закордонний Чеський Комітет“, зложений із представників усієї чеської еміграції. Іменем чеського народу Масарик явно й урочисто проголосив Австрії війну, а „Закордонний Комітет“ вручив урядам Антанти³⁵), Франції, Англії й Росії, пропам'ятне письмо, що чехословацькі війська воюватимуть по боці Антанти й домагатимуться своєї незалежної держави.

— Де був осередок тієї революційної діяльності?

— У Франції. Там, де проживав старшина французького летунства, учений астроном, словак Мілян Ростислав Штефанік.

— Той, що був першим міністром війни Чехословаччини і три роки тому вбився, спавши з літака?

— Той самий. Теж син бідних селян, але впертою працею добився до того, що став ученим астрономом.

— Велика шкода для держави...

— Велика. Але що ж робити? Масарик, Бенеш і Штефанік розвинули незвичайно живу діяльність, навязали тісний зв'язок із чужими політичними діячами, з чужою пресою, самі писали й давали готовий матеріал чужинцям. Масарик у своїх викладах у Парижі, в Лондоні й т. д. доказував, що й недержавні досі народи мають право до життя, до творення культурних цінностей, які є маєтком цілого людства, що найкращу змогу працю-

Перший міністер
війни Чехословаччи-
ни, Мілян Ростислав
Штефанік
(1880—1919).

вати для людства дає своя держава. Нелегка була це праця. Ще 1917. р. були поважні голоси, що програму незалежної чеської держави не можна здійснити. Справа в тому, що тоді мало хто числився з можливістю розвалу Австрії. Але поволі, поволі Масарикові вдалося переконати, що чеськословацька держава — конечність.

— І все це зроблено тільки пропагандою?

— Не тільки. Відомо, що найкраща пропаганда, це — своє власне військо. Коли Австрія з початком війни розв'язала товариство „Сокіл”...

— Хибá розв'язала? Такими заборонами ніхто ще нічого не вдіяв! — перервав студент.

— Правда, що ні. Але ж ви бачили, що політика Австрії все була нерозумна. Отже коли Австрія розв'язала наш Сокіл, чеська еміграція у Франції відповіла на це так, що зорганізувала відділ добровольців із 1000 людей і вже 1914. р. вислала його на допомогу Франції проти Австрії на фронт. Чехи в Англії теж зорганізували свій легіон і вислали на французький фронт. Але ж найбільше змоги зорганізувати чеське військо мала чеська еміграція в колишній Росії. Там, особливо на Україні, жило до 90.000 чехів. Були це селяни, робітники, власники гостинниць, броварів, харчівень, фабрик, учителі, музики, тощо. Отож уже 1914. р. ця еміграція проголосила війну Австрії й утворила „Чеську Дружину”. А далі почали до Росії напливати полонені, які масами піддавалися. Вони йшли за внутрішнім голосом: „Тільки божевільний, злочинець і зрадник свого народу пожертвує своє життя за злочинну Австрію. Такого народ проклене, відречуться діти, й останні його хвилини — це хвилини Юди”. До „Дружини” почали зголошуватися й полонені, хоч і знали, що за це терпітимуть їх батьки, жінки і діти. А кожна вістка про

переслідування й жертви в дорогій батьківщині вли-
вала в їх серця завзяття — добути народові волю, хочби
за ціну власного життя. Одначе ця „Дружина”, хоч
стала пізніше й чесько-словацькою бригадою³⁶), входи-
ла у склад російської армії, окремим чеським військом
вона ще не була.

— Коли повстало окреме чеське військо в колиш-
ній Росії?

— З вибухом революції 1917. р. і приїздом Маса-
рика до Росії. І там працював він без спочинку, серед
небезпек життя. Своїм словом, що йшло з серця і з ро-
зуму, єднав усіх, підбадьорював вояків, що йшли на
фронт, мовляв, „смерть краща, ніж нечесне життя в не-
волі”. Усі чехи і словаки стояли під великим його на-
казом: „Творімо велику й сильну армію, як певну запо-
руку нашої волі”.

— Це був час, коли відроджувалася наша держава
над Дніпром. Я чув, що українська влада дуже прихиль-
но поставилася до Масарика й організації чеського вій-
ська.

— Дуже прихильно. Завдяки тій прихильності
і зорганізувалося чеське військо, окреме, з своєю ко-
мандою. Ми ніколи не сміємо забути, що Українська
Народня Республіка не тільки дозволила в Києві орґа-
нізувати наше військо, але й дала зброю, муніцію і гро-
ші. Цього не сміють забути ні чехи, ні словаки, тим біль-
ше, що царський уряд і пізніші уряди, Керенського³⁷)
й большевицький, однаково не сприяли чеським змаган-
ням до волі та прислухувалися різним доносам на Ма-
сарика... Чесько-словацька бригада бере участь у боях
і здобуває собі славу переможця на зборівських полях
під Цецовою³⁸). Коли Україна заключила з осередніми
державами мир у Бересті 1918. р., Масарикові треба
було побороти багато труднощів, щоб чесько-словаць-

ку армію перевезти до Франції. І це вдалося йому зробити... Після цього на зорганізування чесько-словацької революційної армії дають дозвіл Франція, Італія, Румунія. А майже рівночасно революційний рух виходить у Чехії із підземелля і проявляється в відозвах письменників, у промовах парламентарних послів у Відні — всі жадають незалежної держави. „Закордонний Комітет” перемінюється в „Чесько-словацьку Національну Раду”, з Масариком — як головою і Бенешем — як секретарем. Під натиском безнастанної чеської пропаганди, революційного становища цілого населення, діяльності чеського війська та завдяки зручності Бенеша, держави Антанти після довгих вагань визнали 1918 р. Чесько-словацьку Національну Раду за тимчасовий уряд майбутньої незалежної держави.

— Таким чином уже справа була виграна?

— Ні, бо залишалася ще Америка. Там, на вістки про переслідування в Чехії, серед нашої еміграції замовкли всі партійні свари. Зорганізовано інформаційне бюро, що засипувало пресу статтями, а політиків і вчених метеликами. Жіноцтво зорганізувало допомогу чеському війську одягом, обувом і грошима. Знаменито була зорганізована розвідкова й післанницька служба, в якій живо працювали теж жінки. Та тодішній президент Злучених Держав Північної Америки Вудров Вільсон³⁹) усе ще мовчав. Треба було Масарикові конче приїхати до Америки. Але ж бо і привитати треба було його так, щоб на це звернула увагу ціла Америка й її президент. Масарик виїхав до Америки. До Шікаго зіхалися чехи і словаки, і на дворці чекало його з національними прапорами понад 200.000 людей. Несли його на руках, хилилися перед ним прапори. Люди питалися: „Хто цей муж, що ви його несете так високо над головами? Що це за народ, що так гідно витає свого про-

відника?" У столиці Злучених Держав, у Вашингтоні, стрінули Масарика вже не тільки свої, але й чужі представники політичних і наукових кол. Паради щирі, але й конечні, щоб піднести гідність і значіння провідника народу. А далі пішла Масарикова жива пропагандивна праця: промови, виклади, пояснення, статті, умова з представниками Словаччини та Підкарпатської Руси. Дорога до Вільсона була промощена. По розмові, на котру попросив Масарика Вільсон, президент Америки признав теж можливість створення незалежної чеської держави. Дня 2. вересня 1918. р. Америка визнала паризьку „Чесько-словацьку Національну Радугу” тимчасовим урядом, а чесько-словацьке військо — військом союзним. Дня 18. жовтня 1918. р. Масарик проголосив незалежність чехів і словаків та головніші основи конституції майбутньої чесько-словацької держави.

— А край сам не рухався?

— Край дбайливо стежив за подіями. Коли, бажаючи рятувати Австрію, останній австрійський цісар рішився перетворити Австрію в кілька національних країн...

— Так, так, тоді мали утворити й зі Східньої Галичини й північно-західньої Буковини український край...

— Так, тоді мав повстати з чисто-чеських частин Чехії, Моравії й Шлезька т. зв. національний чеський край у звязку з Австрією. Але чехи знали, що Австрія війну програла, що вона й так розвалиться, й відкинули цісарський плян. Тоді вже всі думали про самостійну чесько-словацьку державу. Дня 28. жовтня 1918. р. вибухла у Празі національна чеська, т. зв. безкровна революція.

— Безкровна?

— Так, бо чехи просто перебрали всю владу в Че-

хії й Моравії у свої руки. Якийсь час німці в Чехії з цим не погоджувалися, але коли осередні держави остаточно війну програли, і вони скорилися.

— День 28. жовтня — це тепер національно-державне свято Чехословаччини?

— Це наше велике свято. Що року ми його врочисто святкуємо.

— Про це пишуть і в нас часописи.

— А дня 14. листопада 1918. р. Національні Установчі Збори⁴⁰⁾ проголосили врочисто чесько-словацьку республіку й Масарика першим її президентом.

— Хибá Масарик був уже тоді у Празі?

— Ні, він був тоді ще у Вашингтоні. Про те, що сталося, повідомили його телеграми. І тоді він подався на рідну землю. Де не появився, скрізь йому віддавали почеси, як голові держави. Вертався він і думав, що все це як казка. Діткнувшись рідної землі 21. грудня 1918. р., він переконався, що це не казка, а правда. Вольний народ радісно витав свого „батенька”, президента-визвольника. А в його душі, побіч радості, почала виростати свідомість великої відповідальності й потреби нової невсипущої праці...

— Але ж на всю ту працю треба було великих фондів. Хто ж дав ті фонди?

— Дав край і еміграція. В самій Америці зібрали на революційний фонд 6 і пів мільона доларів. На таке діло чехи і словаки грошей не шкодували.

Студент із запертим віддихом слухав, а тепер не промовив ні слова. Обидва довго мовчали. Та не однакові були їх почування, не однакові думи. Професор подивився на годинник. Йому час було додому — на нього чекала його сім'я з обідом. Думав вертатися скоро трамваєм, а студентові радив, коли не має ще чого спішного, ще якийсь час побути в парку.

Студент устав і гарячими словами дякував йому за все, що йому розказав. Професор просив зайти ще до нього. Попрощались.

Довго стояв студент у Градчанському парку, потім поволі подався додому. Йому здавалося, що з Праги несеться чарівна нута переможної пісні вольного народу...

Він її слухав і думкою нісся в рідну країну.

З М І С Т.

Ввід	ст. 3
У поїзді	5
У Празі	15
Цікава книжка	24
У Національному Музею	33
Політичні змагання чеського народу в XIX. ст.	45
На Градчанах	69

СПИС ОБРАЗКІВ.

	ст.
1. „Старий ратуш“ у Празі	15
2. Памятник Я. Гусові у Празі	17
3. Чеський національний театр у Празі	22
4. Ян Амос Коменський	30
5. Альойс Ірасек	31
6. Тинський храм у Празі	35
7. Чеський Національний Музей у Празі	37
8. Франц Паляцький	39
9. Божена Немцова	43
10. Карло Гавл'чек-Боровський	48
11. Фрац Пігер	54
12. Сватоплюк Чех	60
13. Ярослав Врхліцький	61
14. Йосеф Махар	62
15. Бедржіх Сметана	62
16. Вигляд на Градчани знад Велтави	70
17. Мірослав Тірш	71
18. Із здвигу чеських соколів — вправи доросту.	72
19. Парлямент у Празі	74
20. Перший президент Чехословаччини, проф. др. Тома Масарик	75
21. Герб Чехословаччини	79
22. Перший міністер закордонних справ ЧСР, др. Едвард Бенеш	80
23. Перший міністер військових справ ЧСР, Мілян Ростислав Штефанік	83
Мапка Чехословаччини	9

ПОМІТКИ.

1) Сен Жермен ан Ле (Saint Germain en Laye) — передмістя Парижу з королівським замком, тепер музей старовини та парк; 10. IX. 1919. мировий договір Антанти (пор. пом. 35) з Австрією

2) Сазава — річка, що вливається до Влтави, над нею чудова долина, над якою здіймаються горби, вкриті лісом; на горбах порозкидані оселі

3) васаль, кельтійське слово — земельний власник, що володів у середньовіччі ґрунтами великого земельного власника (суверена), якому за це був обов'язаний служити або платити якусь грошеву суму; Mainz — місто в німецькій країні Гессен, при вливі річки Майну до Райну; у середньовіччі Майнц був у володінні майнцького архієпископа, що одночасно був першим духовним виборцем цісаря

4) Українська Господарська Академія в ЧСР, українська технічна висока школа, заснована 16. травня 1922. р. заходом Українського Громадського Комітету в Чехословаччині; поділялася на три відділи: 1) агрономічно-лісовий, 2) економічно-кооперативний та 3) інженерний; школу удержував уряд ЧСР до 1932. р. Після розв'язання Академії (1932. р.) засновано Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання, який удержується власними коштами із оплат тих, що користають із нього, та складок всього українського громадянства. Саме цього року відсвяткували у Празі п'ятнацятьліття існування У. Г. А. (див. Ж. і Зн. з 1937, ст. 169).

Крім Української Госп. Академії — в Чехословаччині були ще й дві інші українські високі школи: Український Вільний Університет, заснований у Відні і 1920. р. перенесений до Праги (існує й досі), та Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова, заснований у Празі 1923. р., теж Українським Громадським Комітетом, перестав існувати як школа 1933. р.

5) еретик, грецьке слово — християнин, який визнає засади віри, не признані Церквою, або визнані Церквою за фальшиві.

6) Констанца (Konstanz), — місто в південно-східній Баденщині (Німеччина), над Райном, недалеко Боденського озера; тут засідав 1414—18. р. собор католицької Церкви, що, між іншими,

засудив за єресь (за науку незгідну з наукою Церкви) на спалення Яна Гуса

7) хрестоносний похід — тут в образівому значінні (первісно називали хрестоносними походами походи християнського лицарства на невірних, щоб здобути від них Святу Землю): похід на єретиків

8) конфіскувати, латинське слово — відбирати на потреби держави все або частину майна злочинця

9) Юліян Романчук, український політичний і громадський діяч, (1842—1932), один із провідників галицького суспільства, дійсний член Наук. Т-ва ім. Шевченка, один із основників його і „Просвіти“, якої 1896—1906. рр. був головою, 1904—15. редактор творів перших українських письменників п. н. „Руська Письменність“.

10) протестанти — визнавці протестантизму, християнської віри, яка визнає тільки св. Письмо, а відкидає традицію: протестантами називали спершу визнавців Лютера, але ж пізніше назву цю поширили й на інших провідників протестантизму

11) Історія Русів (Історія Русов), одна з найвидатніших українських історичних пам'яток, знайдена коло 1828. р. в одній приватній бібліотеці; змальовувала вона боротьбу українського народу за козаччини; навіяна патріотичним духом, ця книжка мала великий вплив на наших письменників поч. XIX. в., м. ин., і на Шевченка; й досі певно не відомо, хто її написав.

12) Вестфальський мир, — мир підписаний у Мінстері у Вестфалії (Німеччина) 24. жовтня 1648. р., закінчив трицятьлітню війну (1618—1648).

13) Альойс Ірасек (Jirásek), чеський письменник (1851—1930), що своїми численними історичними оповіданнями, повістями та романами збуджував національну свідомість. У „Житті і Знанні“ за 1932. р. видруковано частину перекладу його роману: „Песі-головці“ — де оповідається про повстання ходів

14) освітництво — напрямок у думанні з кінця XVIII. ст., проповідував усевладність розуму

15) катедра, грецьке слово — тут професорська посада на університеті, також: наука якогось предмету у високій школі

16) „Руська Трійця“ — назва перших українських пробудників: Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького й Івана Вагилевича, що оснували в 30. рр. XIX. ст. у львівській духовній семінарії гурток під цією назвою; вони уклали збірник „Зоря“, що 1837. р. під назвою „Русалка Дністрова“ вийшов у Будапешті; від нього починається наше відродження в Галичині, — читайте книжечку за лютий ц. р. „Русалка“.

17) Карель Владислав Зап., чеський письменник-популяризатор і визначний славянолюбець (1812—1871), був у близьких зносинах із галицько-українськими відродженнями 40-их років XIX. в., написав цікавий твір: „Подорожі й прогулянки по галицькій землі“.

18) співали чеський гімн у нас уже в 60. рр. XIX. ст.; відому на той час перерібку виготовив був Богдан Дідицький (1827—1908): „Де дїм єсть мій, де жизнь моя“.

19) пантеон, грецьке слово — властиво всі боги якогось народу; у старовинних римлян та греків храм, присвячений усім богам (славнозвісний пантеон у Римі); тепер — храм слави, будинок на пошану пам'яті великих людей якогось народу

20) Таке писала чеська газета „Рокрок“ (Поступ) у числі з 12. червня 1848 р. з нагоди промови галицького українця Івана Борисикевича (1815—1892), що був заступником голови „Головної Руської Ради“.

21) публіцист, латинське слово — людина що пише про громадсько-політичні справи, часто сплутують це слово з французьким словом „журналіст“ = денникар

22) шовінізм, французьке слово — засліплений націоналізм, сполучений із ненавистю та погордою до інших народів; назва — від імени французького вояка Шовена у драматичному творі поета Скріба: „Вояк-хлібороб“

23) Павль Гавч (Gautsch), австрійський політик (1851—1919), трикратний міністер, спершу ворог, опісля проєктодавець загального виборчого права, боровся проти прав чеської мови у школах.

24) статистика, грецьке слово — наука, що досліджує способи вивчати явища суспільного життя за допомогою числових даних, зібраних за якийсь час, та робить на підставі їх відповідні наукові висновки; також — самі числові дані

25) обструкція, латинське слово — усі способи (запити, поправки, додатки, тощо), що мають за мету перешкодити зборам або парламентарному засіданню ухвалити небажане для меншости вирішення або закон

26) преса — часописні видання, газети, журнали й т. д.

27) опера, латинське слово — музичний твір, драма, де актори не говорять, а — співають

28) консерваторія, латинське слово — висока музична школа

29) мармеляда, французьке слово — зварені з цукром і затужавілі овочі та ягоди

30) фаянс, французьке слово — рід глини, змішаної з гіпсом, крейдою тощо, далі — вироби з цієї глини; назва від італійського міста Фаєнца, де вперше, у XV. ст., почали виробляти ці вироби

31) ідеал, грецьке слово — щось зразкове, досконале, що може бути метою людських змагань, недосяжна досконалість

32) матеріалізм — світогляд, який усі історичні явища пояснює виключно з погляду матеріальних потреб народу

33) атеїзм, грецьке слово — безбожність, заперечування існування Бога

*33) про барви на гербах прочитаєте у книжечці Т. Скотинського, що її видала 1935. р. „Просвіта“: „Український герб і прапор“, ст. 8—10; там подано, як зазначають звичайно ті барви чорним, і так: біле поле — срібна (біла) барва, риси згори вдово-

лину — червона, густі квадратики — чорна, риски поземі — синя, точки — золота (жовта); всі такі барви є на гербі Чехословаччини, як це видно й на цих квадратиках:

34) революційний апарат — всі люди, що роблять революцію, і всі засоби, предмети, знаряддя, зброя й т. д., потрібні для революції

35) антанта, французьке слово — порозуміння; у світовій війні — союз Англії, Франції, Росії, а то й інших держав проти Німеччини й тих держав, що воювали по боці Німеччини: Австрії, Болгарії й Туреччини (тзв. осередніх держав)

36) бригада, Італійсько-французьке слово — відділ війська, що звичайно складається з двох полків

37) Александр Керенський, російський політик, *1881, після революції 1917. р. міністер справедливости, опісля преміер тзв. Тимчасового Уряду; після перемоги большевиків виїхав за кордон

38) Цецова — невеличке село зборівського повіту; там відбувся бій австрійських військ із російськими (між ними воювали й чехи), й бій закінчився перемогою російських військ; до перемоги причинилися сильно чеські добровольці.

Берестейський мир — поміж Українською Народньою Республікою й осередніми державами підписано 9. лютого 1918. р.; наслідком миру з Австрією чеські війська, що були в війні з Австрією, мусіли покинути Україну.

39) Вудров Вільсон (Wudrow Wilson) — американський історик і державний діяч (1856—1924), від 1913—20 президент Злучених Держав Півн. Америки; 1918. р. кинув гасло „самоозначення народів“ (т. зв. 14 пунктів Вільсона) — віддячуючись Вільсонові за його прихильність до чесько-словацької державної самостійности, чехи назвали його імям найкращий залізничний двірець у Празі й напроти нього поставили йому пам'ятник

40) Установчі Збори, збори народніх представників для установлення нового державного ладу або зміни конституції.

До читалень „Просвіти“.

ХВАЛЬНИЙ ВИДІЛЕ !

У 1938. році святкує наша „Просвіта“ ювілей своєї 70-літньої діяльності. З цієї нагоди видає

Великий Ювілейний Народний Календар-Альманах на 1938. рік.

Цей Календар буде належати цього року до найбільших і найкращих українських календарів (буде мати около 250 сторін друку), буде мати гарну кольорову окладинку, добрий папір, багато ілюстрацій та дуже цікавий і різномірний зміст. Крім того принесе він кожному свому покупцеві одну дуже милу несподіванку, яка також збільшить попит за тим Ювілейним Календарем „Просвіти“, бо

редагує його **Юра Шкрумеляк.**

Цей Ювілейний Календар „Просвіти“ на 1938. буде призначений для найширших верстов народу, особливо для села, але буде він цікавий і для інтелігенції і взагалі для всіх українців. Тому цей Ювілейний Календар „Просвіти“ повинен знайтися в кожній українській хаті, і він найдеться, бо хто тільки його огляне, той певно купить. Продаж улекшить також дуже низька ціна Календаря в порівнянні з його великим обємом. Автім цей Календар матиме й ту моральну перевагу, що це буде вже 58. Календар „Просвіти“, отже найстарший з усіх календарів.

Буде це і Ювілейний Календар „Просвіти“, і хто його купить частинно сповнить уже свій обов'язок супроти „Просвіти“ в її ювілейний рік 70-ліття. Від купівлі цього Календаря ніхто не відмовиться.

Треба тільки найти спосіб поширити цю книгу в як-найбільший кількості між народом. І власне в цій справі звертаємося до всіх Виділів Читалень „Просвіти“ в краю і за границями. Звертаємося з проською помігти Головному Товариству в поширенні, себто в продажу й кольтпортажі цього Календаря.

Кожний продавець одержить 20% зарібку, значить, що гроші за кожний пятий проданий календар стають його. Та ще нагородимо і Читальню „Просвіти“ і самого продавця також морально. Коли за старанням Читальні розійдеться в місцевости бодай 20 календарів „Просвіти“, „Просвіта“ помістить згадку про ту Читальню, а також імя продавця в наступнім Календарі „Просвіти“. Крім того дістане Читальня грамоту з признанням за ревне ширення видань „Просвіти“.

При замовленні просимо добре поміркувати й замовити тільки таку кількість календаря, яку сподівається напевно в своїй місцевости продати, бо **зворотів не може бути**, і ми їх не приймемо. За вислані календарі на адресу особи, яку вкаже Хв. Виділ Читальні, відповідає Читальня.

Віriamo, що ніодин Виділ Читальні „Просвіти“ не відмовиться від цієї справи, і в цій надії пересилаємо просвітній привіт.

Т-ВО „ПРОСВІТА“ У ЛЬВОВІ

До всіх громадян-українців.

У 1938. році святкує „Просвіта“ ювілей свого 70-літнього існування. З цього приводу Головний Виділ „Просвіти“ у Львові намічує ряд ювілейних видань, між ними й Памяткову Книгу „Просвіти“. В цій книзі буде, окрім статей та спису всіх Філій і Читалень „Просвіти“, і спис усіх членів Головного Товариства „Просвіта“ в ювілейному році. Членами „Просвіти“ можуть бути правні й фізичні особи, себто товариства та установи й поодинокі громадяни. Отже в Памятковій Книзі помістимо імена всіх товариств, установ та свідомих українців і українок, що є членами Головного Товариства „Просвіта“ у Львові. Та що дійсним членом Товариства „Просвіта“ можна вважати тільки того, хто вплатив свою членську вкладку по останній рік (1937), то в тому списі містимо тільки імена таких членів, що вирівнюють свою членську вкладку по останній рік.

Залеглість легко обчислити. Членська вкладка за кожний рік виносить по 2 (два) злоті для фізичних осіб, для краєвих установ і читалень Т-ва „Просвіта“ — 25 зл. річно, а для низових кооператив — 12 зл. на рік. Залеглість просимо вислати чеком „Просвіти“, при чому просимо ще додати по змозі 1 (один) злотий на Памяткову Книгу, яку вишлемо Вам зараз після видрукування (по книгарнях буде коштувати ця книга більше).

Імена членів „Просвіти“, поміщені в „Памятковій Книзі“, будуть образом і доказом свідомости українського народу в 70-ліття „Просвіти“ а зокрема будуть свідчити про кожного громадянина, що його ім'я буде в Книзі, як про свідому людину. Краще й більше, як сама поіменна грамота членства, буде свідчити ця Книга про Вашу високу моральну вартість перед Вашими знайомими, близькими й далекими, та перед цілим народом, бо Книга розійдеться в десятках, а може й сотнях тисяч примірників у краю і за границями, де тільки живуть українці. Буде ця Книга вічним спомином про Вас також у майбутности перед грядучими поколіннями, Вашими дітьми, внуками і правнуками. Ми переконані, що при цій нагоді запишете в члени „Просвіти“ нових членів з круга Ваших сусідів і знайомих. Бо й кожний новий член „Просвіти“, що вплатить зараз вкладку за 1937. р., буде поміщений у списі членів у Памятковій Книзі.

Віriamo, що Ви, у зрозумінні Свого громадянського обов'язку, щиро і скоро підете за нашим закликм та передусім покладите справу Свого власного членства. Справді, це була б велика шкода, як би Ваше ім'я не ввійшло в Ювілейну Книгу „Просвіти“.

З просвітнім привітом і пошаною

ГОЛОВНИЙ ВИДІЛ Т-ВА „ПРОСВІТА“ У ЛЬВОВІ.

III. ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ілюстрований журнал-місячник, див. 4. ст. окладинки. З журналу виходять нераз відбитки, що творять окреме видання. п. 3.:

IV. БІБЛІОТЕКА „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“

V. „ПРОСВІТА“

місячник освіти, виховання, культури.

ПЕРЕДПЛАТА

НА ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“ 1937. р. ПЛАТНА ЗГОРИ:

а) на місячні книжечки (12 річно) лише — 3.60 зл., у продажу брутто — 5.40 зл.

б) на **квартальні книжки** (4 річно) — лише 6.40 зл.

в) на „Життя і Знання“ — 18. зл.

г) на „Просвіту“ — 3.50 зл.

Хто ж передплачує всі ці три видання „Просвіти“ (місячні, чвертьрічні та „Життя і Знання“) разом, числиться вже членом „Просвіти“ і платить лише 25 зл., при чому цю суму можна сплачувати догідними ратами.

Цю останню полегкість зроблено для Читалень „Просвіти“, щоб їм улегшити передплату всіх видань.

Для кооператив визначено передплату 12 зл., за яку вони дістають усі книжечки (місячні та квартальні — себто 16 книжечок).

Краєві установи платять — як читальні.

Передплату на місячник „Просвіта“ треба присилати окремо.

Передплату слати на адресу:

Товариство „Просвіта“, Львів, Ринок 10, Société „Prosvita“, Léopol Rynok 10, Pologne, Association „Prosvita“, Lemberg, Rynok, 10, Poland, East Galicia.

В 1940. р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бо ж 1840. р. появилвся славний

КОБЗАР ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві видасть

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ГЕНІЯ УКРАЇНИ В 16 ТОМАХ

Досі вийшло 10 томів (II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XIV). Можна видання **передплачувати**, і то за всі 16 томів — 40 зл. (у книгарському продажу — 64 зл.), по 2.50 зл. за том брошурований. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зл., діставатиме книжки в паперовій оправі.

Передплату слати:

на поштовеkonto П. К. О. в Варшаві 28,670.

(1986) Запросини до передплати журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ” на рік 1937.

З днем 1-го січня 1937. р. почався десятий рік видання єдиного в нас багато ілюстрованого популярно-наукового місячника „Життя і Знання”.

„Життя і Знання” подає всебічний погляд на всі ділянки науки й знання, вияснює доступним способом важні питання й таким чином творить багате джерело для доповнювання й поширювання знання, для самоосвіти, для викладів і читання на-голос по читальнях і в кооперативах.

„Життя і Знання” повинно знаходитися в кожній українській хаті, в кожній читальні, кооперативі й освітньо-культурній установі! Всі філії й читальні „Просвіти” повинні передплачувати його обов'язково.

„Життя і Знання” — журнал корисний і доступний і для молоді. Про нього дуже прихильно висловився І. Український Педагогічний Зїзд у листопаді 1935. року, шкільна влада поручила його до читання на вечірніх курсах позашкільної освіти на II. ступені замість — читанок, а по середніх школах його поручають як домашню лектуру для II., III. і IV. кл.

Оказові зшитки зацікавленим висилає Адміністрація, коли вони цього забажають.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ.

Передплата на рік у краю та в Чехословаччині вносить 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число коштує 2.— зл.

За кордоном на рік — 21.— зл., на 6 місяців — 11.— зл., на 3 місяці — 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Адреса: „ПРОСВІТА”, ЛЬВІВ, РИНОК 10.

100 =
5328285

bl 425

Брик. Т.

Боротьба
Гехів за
Волю